

Kwartaalblad
over
bijbelvertalen
21e jaargang
december 2002

Met *Andere* Woorden

Interview met Alfons Jaakke

pagina 3
M.C. Berends

De leerschool van het klooster

pagina 13
F. Berkelmans O.S.B.

De eerste brief aan de gemeente van Tessonika

pagina 15
A.W.G. Jaakke

Bibliografie

pagina 21
dr. A.J. van den Berg

De bijbelvertaler en het milieu

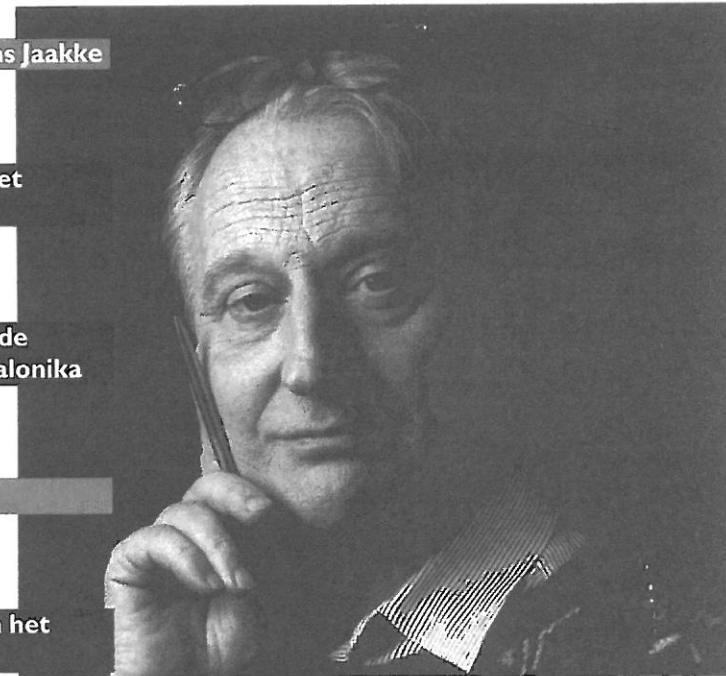
pagina 24
prof.dr. N.J. Tromp

Een keuze uit de Psalmen

pagina 35
drs. T. Mewe

Ik wil je niet verliezen

pagina 43
M. de Vos

02 • 4

Nederlands
Bijbelgenootschap

Met Andere Woorden

Kwartaalblad over bijbelvertalen

21ste jaargang nr. 4, december 2002

Uitgave:

Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem
Zijlweg 198, 2015 CK Haarlem
Tel (023) 514 61 46 Fax (023) 534 20 95
E-mail: info@bijbelgenootschap.nl
Internetsite: www.bijbelgenootschap.nl

In samenwerking met:

Vlaams Bijbelgenootschap
H. d'Ydewallestraat 61, 8730 Beernem, België
Tel (0)50-791022.
E-mail: vl.bijbelgenootschap@ping.be

Met Andere Woorden wordt gratis toegezonden aan hen die geïnteresseerd zijn in het vertalen en doorgeven van de bijbel.

Met Andere Woorden wordt ten behoeve van iedereen die niet op de gebruikelijke manier kan lezen, uitgegeven in de leesvormen braille en grootletter, verkrijgbaar bij het CBB, tel. (0341) 56 54 77.

Redactie:

dr. A.J. van den Berg (hoofdredacteur), dr. J. van Dorp, dr. K.A. van der Jagt, drs. T. Mewe, dr. L.J. de Regt, drs. C. Verheul, drs. M. Vermeij (eindredacteur) en prof.dr. L.J. de Vries

Kopijredactie:

Mw. A. Westra

Redactiesecretariaat:

Mw. S. van Altena, tel. (023) 514 61 76 en e-mail: info@bijbelgenootschap.nl

Beeldredactie:

mw. A.E. Haverman

Basis-layout:

Tineke Wieringa BNO, Haren

Opmaak en druk:

Grafisch bedrijf Papyrus bv, Diemen

Adreswijzigingen aanbrengen op de adresband van dit nummer en deze retour zenden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Giften voor het werk van het Nederlands Bijbelgenootschap in binnen- en buitenland, en bijdragen ter bestrijding van de kosten van dit blad kunnen gestort worden op giro 30 04 82 van het Nederlands Bijbelgenootschap te Haarlem, onder vermelding van 'gift Met Andere Woorden'.

Voorbehoud:

De redactie wijst erop dat de mening die uit de artikelen spreekt niet overeen hoeft te komen met de mening van de redactie.

ISSN 0168-1869

Van de redactie

Op 29 november heeft Alfons Jaakke afscheid genomen van het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd. Hij is ruim dertig jaar aan het NBG verbonden geweest en heeft op de hem kenmerkende wijze een belangrijke bijdrage geleverd aan het toegankelijk maken van de Bijbel in het Nederlandse taalgebied. Jaakke werkte eerst aan *Groot Nieuws voor U*, het Nieuwe Testament in de omgangstaal. Dat verscheen in 1972; binnen tien jaar waren er meer dan een miljoen exemplaren verkocht. Hij vertaalde vervolgens een groot aantal boeken van het Oude Testament voor de *Groot Nieuws Bijbel* (1983). Hij leverde vertalingen voor de *Startbijbel*, een bijbelvertaling in eenvoudig Nederlands. De eerste druk verscheen in 1989, de tweede uitgebreide druk in 1994. De afgelopen negen jaar werkte hij mee aan het project *Nieuwe Bijbelvertaling* als vertaler van de psalmen. Jaakke heeft ook zorggedragen voor de historische bibliotheekcollectie van het NBG. Door de acquisitie van vele oude bijzondere bijbeluitgaven heeft hij de bijbelcollectie aanzienlijk verrijkt. Voor *Met Andere Woorden* heeft hij dikwijls artikelen geschreven. Daarin behandelde hij vooral vertaalproblemen en hij ging in op de geschiedenis van bijbelvertalingen. Ter gelegenheid van zijn afscheid staan de auteurs in dit nummer stil bij verschillende aspecten van zijn werk. De eerste bijdrage bevat een interview door Margot Berends. Jaakke blikt terug op zijn loopbaan. Vervolgens schetst Frans Berkelmans O.S.B. Jaakkes verblijf in de St. Adelbertabdij te Egmond-Binnen; Jaakke was er van 1957 tot 1966 priester-monnik. Daar begon al zijn eerste vertaalarbeid, die in 1964 resulteerde in de vertaling van de eerste brief van Paulus aan de Tessalonicenzen. Deze vertaling publiceren wij hier opnieuw, na bijna veertig jaar. In de bibliografie vindt u een overzicht van de vruchten van het werk van Jaakke. Nico Tromp wijst erop dat Jaakke niet alleen bezig was met louter wetenschappelijk werk; hij was ook pastoraal betrokken. Tromp beschouwt daarom Psalm 23 in een pastoraal licht door een vergelijking te maken met Psalm 22. Tamara Mewe heeft een kleine selectie van psalmvertalingen van Alfons Jaakke in drie verschillende bijbelvertalingen bijeengebracht. Vooral in de laatste jaren zijn van veel dichters 'psalmen' verschenen, gedichten in de vorm van psalmen. Marjoleine de Vos laat zien wat door dichters beoogd wordt met de 'psalmdichtkunst'. De verschillende foto's geven een goede illustratie van Jaakkes jarenlange verbintenis aan het NBG. Tot slot wenst de redactie Alfons Jaakke na zijn pensionering nog veel goede en vreugdevolle jaren toe.

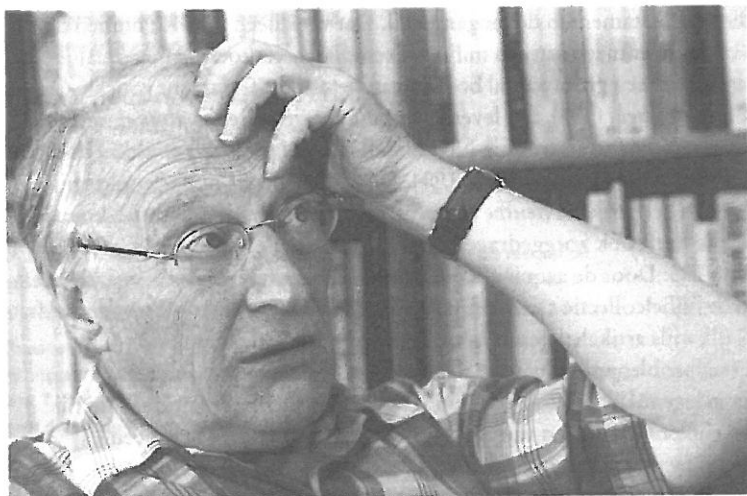
Foto voorkant:

Alfons W.G.

Jaakke neemt
afcheid van het

Nederlands
Bijbelgenootschap.

Foto: Sandra
Haverman/NBG

Alfons Jaakke: 'Stukje nagel dat wordt losgeknipt ...'

Interview

'Je kunt niet eindeloos poetsen en polijsten.'

Interview met vertaler Alfons Jaakke

Margot C. Berends

'Een loopbaan is als een stukje nagel,' zegt Alfons Jaakke voorafgaand aan het interview waarin hij over zijn levensloop als bijbelvertaler vertelt. 'Het groeit langzaam naar boven, tot het helemaal aan de rand zit. En dan wordt het afgeknipt. Of het breekt vanzelf af.'

Hij zegt het lachend, met het hem eigen relativiseringsvermogen. Maar tegelijk spreekt er iets uit van zijn gevoel voor dramatiek. Hij zet zijn woorden graag kracht bij met gebaren, zoekt naar vergelijkingen. Zo tastend vertelt hij over zijn loopbaan als bijbelvertaler. Onlangs, in november 2002, nam hij afscheid van het Nederlands Bijbelgenootschap, omdat hij met pensioen gaat.

Vertaalliefde

Van z'n twintigste tot z'n dertigste was Jaakke priester-monnik in het klooster van de paters benedictijnen in Egmond-Binnen. 'In mijn gymnasiumtijd had ik godsdienstles van pater Van Kilsdonk. Hij wist zijn liefde voor de Bijbel op mij over te brengen en bracht tegelijkertijd ons, gymnasiasten, op een bewogen manier in contact met spiritualiteit en levensbeschouwing. Daardoor ging het kloosterleven mij trekken. Ik ben toen een keer bij de benedictijnen wezen kijken en was onder de indruk van de schoonheid van de gregoriaanse zang en van de manier waarop de liturgie bedreven werd. Ik besloot daar in te treden en de filosofische en theologische opleiding te volgen.'

Jaakke verdiepte zich in het Oude en Nieuwe Testament, in exegese, en vroeg zich al snel af hoe de Bijbel in een Nederlands vertaald zou kunnen worden dat recht doet aan de tekst en tegelijk ook bevattelijk is voor de lezer. 'Ik was eigenlijk niet zo gecharmeerd van de manier waarop bijvoorbeeld in de *Petrus Canisiusvertaling* en in de *NBG-vertaling 1951* met de tekst werd omgegaan. Zo is mijn vertaalliefde ontstaan en mijn

drang om daar iets mee te doen.' Jaakke waagde zich aan het maken van eigen vertalingen, maar niet meteen van de Bijbel. Hij was ook bezig met spiritualiteit en vertaalde zo *Het contemplatieve leven*, een werkje van Philo van Alexandrië over de 'secte' van de therapeuten. 'Zij hadden een bepaalde visie hoe je jezelf en anderen kunt genezen tot een gezonder geestelijk leven. Toen ik *Het contemplatieve leven* vertaalde was ik 23 jaar. Ik heb het nog ergens, helemaal uitgeschreven, maar of het nu nog wat waard is ...' Jaakke lacht: 'Het is een soort jeugdzonde van me geweest.' De *Petrus Canisiusvertaling* viel op door de moralistische instelling en door het gemak waarmee zij de tekst van de *Septuaginta* volgde, aldus Jaakke. De *NBG-vertaling 1951* viel op door het op de voet volgen van de grondtekst ten koste van het Nederlands en door de houterigheid en moeilijke toegankelijkheid, vanwege de aansluiting bij de taal van de *Statenvertaling*. Een leermeester van Jaakke, de nieuwtestamenticus Paulus Andriessen, stimuleerde hem om zelfstandig een vertaling te maken van 1 en 2 Tessalonicenzen. Die vertaling is begin jaren zestig gepubliceerd in het *Benedictijns Tijdschrift*.

Verouderde 'nieuwe' vertaling

Intussen was ook bij het Nederlands Bijbelgenootschap de overtuiging ontstaan dat de *NBG-vertaling 1951* weliswaar een grote verspreiding in het land had en op de kansel gebruikt werd, maar toch veel te moeilijk was voor de gemiddelde lezer. Jaakke: 'Met name voor de jeugd. De "nieuwe" vertaling was qua taalgebruik, woordkeuze en zinsbouw voor de lezer van rond 1960 eigenlijk al verouderd. Op de afdeling Vertalen van het NBG besepte men: wij kunnen niet volstaan met deze vertaling. De serie *De bijbel in hedendaags Nederlands* is toen opgezet. De bijbelboeken verschenen per deeltje. Die sloegen aan; het taalgebruik was moderner, niet oppervlakkig en populair, maar verstaanbaarder en toegankelijker. Bovendien stonden er foto's, noten en aantekeningen bij de tekst. Inmiddels had het Amerikaans Bijbelgenootschap een vertaling van het Nieuwe Testament gemaakt voor mensen die het Engels als tweede taal spraken: *Good News for Modern Man*. Uitgeverij Van Dishoeck wilde daar een Nederlandse vertaling van maken. Daarvoor moest toestemming gegeven worden door het Nederlands Bijbelgenootschap. Het NBG had echter in de statuten staan dat er alleen bijbelvertalingen gemaakt mochten worden vanuit de grondtekst. Daar had Van Dishoeck natuurlijk geen zin in, het zou extra tijd en geld kosten, en men wilde gewoon in drie maanden even die Engelse tekst laten vertalen. Inmiddels was het NBG wel wakker geschud. Kennelijk was er een markt voor een dergelijke vertaling. *De bijbel in hedendaags Nederlands* vorderde slechts langzaam en de vertaler, Frans Visser, was bijna met pensioen. Als opzet voor een

complete bijbelvertaling is die serie toen niet voortgezet. Het NBG zocht iemand die een Nederlandse vertaling van het Nieuwe Testament zou kunnen maken op dezelfde manier als *Good News for Modern Man*.'

Godsgeschenk

Alfons Jaakke was halverwege de jaren zestig al eens in contact geweest met het NBG. Zijn vertaling van 1 en 2 Tessalonicenzen had de aandacht getrokken. De toenmalige secretaris van de afdeling Vertalen, M.E. Duyverman, belegde eens een vergadering met allerlei particuliere bijbelvertalers uit het land en had ook Jaakke uitgenodigd. Toen het NBG op zoek ging naar een vertaler van het Nieuwe Testament in de omgangstaal, herinnerde het hoofd van Vertalen zich de jonge benedictijn. Duyverman vroeg hem of hij genegen was deze taak op zich te nemen, en zo kwam Jaakke in 1969 in dienst van het Nederlands Bijbelgenootschap. 'Ik was in 1966 weggegaan uit de abdij, niet omdat ik het kloosterleven als zodanig opeens niet meer kon waarderen, maar omdat ik me daar gewoon niet meer gelukkig voelde. Eerst heb ik pastoraal werk gedaan in Maastricht, daarna ben ik teruggegaan naar mijn geboorteplaats, Amsterdam. Ik heb pogingen gedaan om in het godsdienstonderwijs terecht te komen, maar heb daarvan afgezien omdat ik voelde dat ik daarvoor niet zo geschikt was. Toen kwam die oproep van het NBG, in 1968. Ik heb dat ervaren als een soort godsgeschenk uit de hemel. Dat ik daarvoor gevraagd werd! Zoiets had ik nooit kunnen vermoeden, ik had er ook nooit naar gestreefd. Ik heb het altijd als een vingerwijzing Gods beschouwd dat ik op grond van mijn belangstelling voor het vertalen en op grond van mijn vroegere contacten opeens door het bijbelgenootschap gevraagd werd.'

Niet te ingewikkeld en niet te simpel

Voordat Jaakke aan het vertalen sloeg, verdiepte hij zich grondig in de vertaalmethode die de linguïst E.A. Nida had ontwikkeld voor eenvoudige vertalingen in het Engels en Spaans, voor mensen die deze talen niet als moedertaal hadden. 'Hij probeerde een vertaling te maken die de niet-bijbellezer wist te raken. Qua woordniveau en zinsbouw niet te ingewikkeld, maar ook niet te simpel. Je kunt zeggen dat zo'n vertaling misschien mikt op een wat grauw gemiddelde, maar in de landen van de Derde Wereld waarin vertalingen in eigen talen niet bestonden, moest Nida zich wel richten op een Engels of Spaans dat als tweede taal gesproken werd. De lezers hadden een vrij beperkte woordenschat, een geringe grammaticale kennis en wisten bovendien weinig of niets van de Bijbel. Dat Nida voor die mensen een wetenschappelijke methode heeft ontwikkeld, was een opzienbarende en vernieuwende gedachtegang, heel knap. Natuurlijk is er veel achterhaald, ook van de methodiek van Nida.

Ik vind echter dat je zijn opvattingen en inzichten onrecht doet door ze buiten het kader van de historie te plaatsen en ze te lijf te gaan met wat we nu weten over vertaalwetenschap en vertaalmethodiek.

Dat het NBG opengestaan heeft voor de methode van Nida en die in Nederland wilde toepassen, vind ik getuigen van durf en inzicht. Dit probleem geldt namelijk ook voor Nederlanders die op hetzelfde niveau eigenlijk het Nederlands niet aankunnen; mensen voor wie vertalingen als de *Petrus Canisiusvertaling* en de *NBG-vertaling 1951* te moeilijk zijn, omdat deze lezers een beperkte woordenschat en een gering gevoel voor zinsbouw en grammatica hebben. De drang om het evangelie ook bij deze mensen te brengen, heeft het NBG ertoe gebracht om deze methode te gebruiken.' De uiteindelijke vertaling, *Groot Nieuws voor U*, is overigens bij een veel breder publiek terechtgekomen.

Vallen en opstaan

Jaakke vond het interessant om met een vertaalmethode te vertalen. Hij was wel met vertalen bezig geweest, maar deed dat gevoelsmatig en in een Nederlands waarvan hij dacht dat het toegankelijk en begrijpelijk was. Nadat hij zich een half jaar lang in Nida en de dynamisch-equivalente methode had verdiept, had hij geleerd hoe je een vertaling ook wetenschappelijk kunt onderbouwen. Maar hij vond het in het begin erg moeilijk om die twee, gevoel en wetenschap, te combineren. 'Ik werd wat het Grieks betreft begeleid door de nieuwtestamentici R. Schippers, hoogleraar aan de VU, J. Smit Sibinga, hoogleraar aan de UvA, en G.P. Luttikhuisen, later hoogleraar in Groningen, en wat het Nederlands betreft door Kees Fens. Maar daar zit je dan: met het Griekse Nieuwe Testament vlak voor je op het bureau en rechts *Good News for Modern Man* en de Spaanse tegenhanger daarvan, en links woordenboeken enzovoorts. Ik heb aan alle kanten moeten tasten, soms stuklopen, weer teruggaan, een nieuwe weg inslaan, voordat ik een handleiding, een kompas in handen had op grond waarvan ik kon zeggen welke richting ik moest inslaan. En dan is het eerst veel vallen en opstaan, voordat het echt een beetje goed gaat.

Qua woordniveau heb ik het wel snel onder de knie gekregen, toen ik voor mezelf afgebakend had wat kon en wat niet kon. Maar de stijl en ook het probleem welke woorden, zinnen en metaforen nog aanvaardbaar en welke niet meer aanvaardbaar waren voor een dergelijke vertaling, vond ik uiterst moeilijk. Ik denk niet dat ik daar echt uitgekomen ben. Woorden als gemeente, genade, ontferming, zonde, moet je die nu openbreken of juist niet? De vertaling daarvan heeft zich tijdens die jaren ook wel eens gewijzigd en achteraf moet ik erkennen dat het geheel niet overal coherent is. Je maakt een ontwikkeling door en het is jammer dat die ontwikkeling

niet helemaal tot stabiele beslissingen geleid heeft. Maar de korte tijd waarbinnen een en ander moest gebeuren, maakte geen zelfcorrectie meer mogelijk, ik kon geen afstand nemen.

De opzet was dat het binnen twee jaar af moest zijn, dat is uiteindelijk drie jaar geworden. Langer kon echt niet, er was al genoeg geld in gestoken, het moest op de markt. En dan komt je eigen geweten aan de orde, en dan bedoel ik niet eens zozeer je geweten vanuit het geloof, maar het wetenschappelijk geweten. Ben ik nog wel zo zuiver bezig dat ik dit van het begin tot het eind voor mezelf kan verantwoorden? Maar ik denk dat het een algemeen probleem is van elke vertaler en misschien ook wel van elke schrijver en dichter. Je bent bezig met iets op papier te zetten, met een scheppend werk, en tegen het einde bekruipt je toch altijd weer het gevoel dat het begin misschien toch niet zo best was, of dat het nog wel iets beter had gekund. Het gevaar bestaat dan dat er nooit iets uit je handen komt. Het vrijgeven van wat je gemaakt hebt, is tegelijkertijd een vreugde en een kweuling. Het is maar goed dat er een bestuur of een uitgever is die tegen de auteur zegt: nu is het genoeg geweest, en nú inleveren. Je kunt niet blijven poetsen en polijsten. Het is als met kinderen: je zult er een keer afstand van moeten nemen, je moet ze op eigen benen laten staan. Ik schaak graag, en een bekende uitspraak in de schaakwereld is: het betere is vaak de vijand van het goede. Als je in een schaakpartij op zoek bent naar de beste zet, kom je nooit tot een goede zet, laat staan dat je misschien überhaupt tot een zet komt omdat je gewoon door je tijd gaat.'

Hinkend op twee gedachten

Na dit eerste grote project hield Jaakke zich enige tijd bezig met onderzoek naar de verschillende uitgaven die er van de *Statenvertaling* op de markt zijn. Hij concludeerde dat alle versies hadden geworsteld met aan de ene kant het honoreren van het eigene van deze vertaling en aan de andere kant het toegankelijk maken voor de moderne lezer. Daarbij hinken de aangepaste versies op twee gedachten. Jaakke: 'Waar wijzig je welke woorden? Waar slaat de angst toe en zeg je: oh, maar dat is zó dierbaar, dat wijzigen we niet? Men schafte overal de derde naamsva-ns af, maar men liet het in twee gevallen weer staan: 'in den beginne', waar Genesis en Johannes mee openen. De ene keer verving men het woord 'tijgen' in 'gaan' of 'ergens komen', maar in een ander geval werd het weer gehandhaafd, omdat men het toevallig in een lied of een psalmberijming mooi vond en het teruggevonden moest kunnen worden in een citerende bijbeltekst.' Jaakke concludeerde dat de moderne *Statenvertaling*-edities eigenlijk beneden de maat waren en adviseerde dat er een nieuwe wetenschappelijk goed aangepakte aanpassing zou moeten komen. Die is er nooit gekomen omdat de bestaande edities toch een zekere verspreiding

hebben, en de kosten en de moeite van een nieuwe versie niet in verhouding zijn tot de groep Statenvertalinggebruikers.

Geestelijke steun

In 1977 besloot het NBG, samen met de Katholieke Bijbelstichting (KBS), om na het Nieuwe Testament ook het Oude Testament in de omgangstaal te vertalen. Jaakke werd weer gevraagd, maar nu samen met andere vertalers: de oudtestamentici Kees Verdegaaal en Ferenc Postma en later met Harry Sysling en de neerlandica Mieke van Straten. De begeleidingscommissie bestond uit de oudtestamentici N.J. Tromp namens de KBS (verder in deze *MAW* vindt u ook een bijdrage van hem, *red.*) en C.J. Labuschagne namens het NBG. Verder was er bij elk bijbelboek een andere adviseur.

Jaakke vond het teamwerk veel aantrekkelijker. 'Vertalen is een individueel werk, ik denk maar aan Luther of Hieronymus, maar de samenwerking met andere hebraïci betekende toch een geestelijke steun. Het vertalen zelf is een eenzaam vak, je moet altijd maar doorduwen en beslissingen nemen, en dan is de aanwezigheid van collega's die je daarbij kunnen helpen gewoon heel prettig. En je kunt gebruikmaken van elkaars wetenschappelijke kennis. De gemeenschappelijke vergaderingen een keer in de drie maanden, waarin je met elkaar teksten besprak, waren erg aangenaam. Fijn was ook de aanwezigheid later van vertaalwetenschapper Jan de Waard en mevrouw M.B. Feith, die als neerlandica een geheel eigen inbreng had en een erg poëtisch taalgevoel bezat. Het was fijn met haar te werken, ze was kritisch; je werd meer bevraagd, niet alleen over wat de Hebreeuwse tekst aanbood, maar ook op wat jij als vertaler haar aanbood. Door de tijdsdruk, ook hier weer, moest er soms zoveel vaart achter de vertaling gezet worden dat er toch hier en daar oppervlakkige teksten werden ingeleverd. Ook de aanpak van stijl en van woordgebruik binnen het totaal van het Oude Testament waren af en toe te uiteenlopend. Misschien is dat wel nooit te voorkomen.'

Jaakke is een van de weinige mensen in de huidige tijd die zowel het Nieuwe als het Oude Testament hebben vertaald. Is er verschil? 'Ik vind het qua vertaalaanpak niet anders. Wel vind ik het Oude Testament rijker in die zin dat het een grotere gevarieerdheid van genres en stijlen heeft. Er komt veel poëzie voor waarin gebruik wordt gemaakt van metaforen, vergelijkingen en parallelismen, en daardoor wordt het veel boeiender en aantrekkelijker om te vertalen.'

Drie grote projecten

Drie grote projecten nam Jaakke vervolgens ter hand, die we hier kort de revue laten passeren. Samen met Evert Tuinstra was hij eindredacteur van

het boek *Om een verstaanbare bijbel*, waarin de Nederlandse vertalingen na de *Statenvertaling* behandeld worden. Vervolgens was hij een van de vertalers van de *Startbijbel*, een vertaling voor kinderen van 8 tot 10 jaar, met een eenvoudige zinsbouw en een voor die leeftijd toegankelijke woordenschat. In de tussentijd heeft Jaakke zich ingezet voor het behoud van de bijbelcollectie van het NBG. Hij zorgde ervoor dat de bijbels gerestaureerd werden, dat de collectie werd aangevuld en droeg ertoe bij dat de bibliotheek een volwaardig onderdeel van de afdeling Vertalen werd, met alle benodigde literatuur en naslagwerken die de vertalers bij hun werk nodig hebben.

Pastorale bewogenheid

Daarnaast gaf Jaakke op alle mogelijke manieren zijn kennis aan anderen door. Hij schreef artikelen en gaf lezingen over bijbelvertalen, over de geschiedenis ervan, over bijbeluitgaven. En hij beantwoordde vele brieven met vragen uit het land, over bijbelvertalingen: 'Dat heb ik altijd met veel plezier gedaan. Ik beantwoordde die brieven vanuit mijn wetenschappelijke ondergrond, maar tegelijk vanuit een pastorale bewogenheid. Je zag dat mensen worstelden met wat teksten te zeggen hadden maar ook vaak met de vraag hoe het kan dat vertalingen verschillende wegen gaan. Zo was er een vraag van een oude meneer die in de *Statenvertaling* las dat de wijsheid zich vermaakte met zijn schepping, en in de *NBG-1951* las hij dat de wijsheid zich verblijdde met zijn schepping. Hij vroeg me: dat zijn toch heel andere woorden, met verschillende betekenissen? Ik kon die man geruststellen dat in het zeventiende-eeuwse Nederlands vermaken zich verblijden betekende, en niet ons huidige zich vermaken.'

Flonkerend licht

Momenteel is Jaakke met zijn laatste grote project bezig, opnieuw een vertaalproject. Hij vertaalt de Psalmen voor de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV). Hij had al zijn bijdrage geleverd aan de voorbereiding van het project, bij het opstellen van de vertaalprincipes en met het maken van een opzet voor de organisatie. Daarbij had hij het willen laten, want hij vond het tijd worden voor een nieuwe generatie vertalers. Het was door de vertraging die het project opliep dat de vertaalcoördinator, Robert Scholma, hem vroeg of hij de Psalmen voor zijn rekening zou willen nemen. In 1998 begon hij ermee.

Jaakke wordt bijgestaan door de hebraïcus Harm van Grol; deze geeft een analyse van de Hebreeuwse tekst, van de structuur, hij geeft aan wat de strofe-/versindeling is, welk teksttype het is, hoe parallelismen zijn opgebouwd, de modaliteiten van de psalm, enzovoort. Jaakke: 'Dat geeft

mij zo'n houvast dat ik op grond daarvan met groot gemak mijn basisvertaling kan maken. Ik doe dat met veel vreugde, en ook met de eisen die ik gezien alle ervaring aan mezelf stel. Ik eis van mezelf een optimale vertaling, qua klank, ritme, poëtische aanpak, tekstgetrouwheid, voorleesbaarheid. Alle ervaringen, ook negatieve, van wat beter kan en hoe het niet zou moeten, komen hier tot hun recht en kan ik gebruiken om een rijp product te leveren; een soort slotakkoord waarvan ik hoop dat het klinkt als een klok. Maar niet zonder de hulp van de neerlandici Wim Bronzwaer, helaas overleden, en Tom van Deel (docent aan de UvA), met hun taalgevoel voor ritmiek en klank. Zij hebben een wezenlijke inbreng in het opkrikken van mijn basisvertaling.

Het is een schitterende afsluiting van mijn loopbaan. Niet alleen puur als vertaler, maar ook in het kader van mijn omgang met de Bijbel. Ik zie de Psalmen als een soort prisma waarin alle stralen van de Bijbel samenkomen, stralen die tot een flonkerend licht worden. De Psalmen gaan mij ter harte en ik hoop dat ze ook de harten van de lezers zullen stelen. Ik heb altijd al van de Psalmen gehouden, al was het alleen maar door mijn kloosterervaring. De Psalmen staan niet voor niets in het hart van het kloosterleven, de monniken beginnen ermee en eindigen ermee: "Zeven maal per dag zal ik u loven en midden in de nacht sta ik op om u te loven." Dat ik nu mijn steentje mag bijdragen door ze door te geven aan een nieuwe generatie, dat vind ik een soort genadegave.'

Een vrij hard vak

Jaakke vertelt tot slot over het vertaaltak: 'Vertalen is een uitermate intensieve bezigheid, je bent altijd maar bezig met wikken en wegen, dit woord niet, dat woord wel, het is niet zoiets waar je 's ochtends om 9 uur mee begint en om 5 uur mee stopt. De woorden en teksten blijven in je achterhoofd meezoemen, je staat ermee op en je gaat ermee naar bed, je gaat er het weekend mee in en je gaat er ook het weekend weer mee uit. Ik droom er wel eens van. Dromen van angst: angst het niet goed te doen, of het nooit goed te doen, of fouten te maken, of commentaar of kritiek te krijgen. Kritiek kan je raken, omdat je ervan uitgaat dat je het goed en mooi doet. Er zijn echter altijd mensen die het maar niks vinden, of ze vinden dat het heel anders moet; of ze vinden dat vertalen, gezien de eenheid van inhoud en vorm, als zodanig onmogelijk is, en dus ook niet moet plaatsvinden. Vertalen is toch het baren van een kind, en op dat kindje worden voortdurend op- en aanmerkingen gemaakt.

Ik heb vertalers gezien die werkelijk bleek wegtrokken, die helemaal ineenklaptten omdat ze door medevertalers of anderen bekritiseerd werden. Het is dus ook een vrij hard vak, temeer omdat een vertaling van de Bijbel niet bekeken wordt door enkele wetenschappers, maar door heel

bijbellezend Nederland. En iedereen meent te weten "wat er werkelijk staat". Dat kun je niemand kwalijk nemen, want die bijbeltekst is voor de lezers niet zoals een tekst van Shakespeare of een detective, maar is ook de tekst waarop zij hun geloof baseren en waarvanuit ze het beleven en ervaren.'

Boekenplanken

Zoals de monniken hun dag beginnen en eindigen met de Psalmen, zo begon en eindigt Alfons Jaakke zijn loopbaan met de Psalmen. In die zin is hij monnik gebleven, ook al door het monnikenwerk dat bijbelvertalen bij tijd en wijle is. Eind november werd hij 'losgeknipt' van het Nederlands Bijbelgenootschap. Zijn woorden staan echter nog jarenlang op allerlei boekenplanken, bij mensen thuis en in bibliotheken.

Mw. M. C. Berends is freelance journalist en was in het verleden werkzaam bij het Nederlands Bijbelgenootschap.

De leerschool van het klooster

Frans Berkelmans O.S.B.

Alfons Jaakke spreekt supervisoren en begeleidingscommissie van de Nieuwe Bijbelvertaling toe.

Foto: Sandra Haverman/NBG

Toen ik eind '57 intrad in de Sint-Adelbertabdij te Egmond, trof ik onder de novicen de zes jaar jongere Fons Jaakke, die er toen al een dik jaar van zijn monastieke loopbaan op had zitten. Hij was mij dus voor, in vele opzichten. Allereerst in anciënniteit (volgorde van binnenkomen). Die bepaalt volgens de regel van Benedictus een nimmer ongedaan te maken pikorde.

Waarin onderscheidde hij zich toentertijd? Allereerst door zijn Jordaans accent. En op het volleyveld schitterde hij in slagvaardigheid. Niet minder watervlug en behendig was hij in het zwembad, waar de duiker in *der Beschränkung* van het kloosterlijke kikkerbad zijn meesterschap bewees. Verder blonk hij uit in vrijwel alle studievakken. Hij had op 'het Ig' een degelijke gym-opleiding ontvangen. Hij was een zwaargewicht, niet qua postuur, maar zijn helder hoofd maakte dat hij nagenoeg van alle markten thuis was. Zo had hij er bij de theologische vorming plezier in de bronteksten van geciteerde of genoemde kerkvaders in originele versie na te trekken. Ik geloof niet dat hij zich daar als een fanatieke hobbyist op concentreerde. Ik heb meer de indruk dat hij te hooi en te gras deed wat hem voor de voeten kwam. Hij deed dit, maar het had ook iets heel anders kunnen zijn. We hebben daar nog een vertaling aan overgehouden van Diadochus' traktaat *Honderd hoofdstukken over de kennis*, in 1965 door Desclée de Brouwer uitgegeven in de reeks *Levensbronnen*.

Vertalen

Gestimuleerd door zijn abt, dom Andriessen, die een niet onverdienstelijk Pauluskenner was, raakte hij verzeild in de exegese van de eerste brieven van Paulus. Hij stortte zich op de brieven aan de christenen van Tessalonica en rustte niet voordat hij ze had weergegeven in zijn eigen taal. Die worsteling met de eigen taal leidde tot sessies van grondige

samenwerking tussen ons beiden. Ik herinner me dat het hem voorzwevende ideaal sterk overeenkwam met wat hij later in zijn *Groot Nieuws Bijbel* ging nastreven. In de jaren '64-'65 mondde die arbeid uit in een publicatie van de vertaling van beide brieven in het *Benedictijns Tijdschrift*.

Nederlands Bijbelgenootschap

Deze oriëntatie op het bijbelvertalen, waarover hij een jaar later in hetzelfde tijdschrift nog een kleine bijdrage leverde, werd na 1966, toen hij de abdij verliet, aanleiding om te gaan werken bij het Nederlands Bijbelgenootschap. Van toen af werden de opgedane verkenningen omgezet in wetenschappelijk vakwerk. Zo loopt door zijn veertigjarige loopbaan de rode draad van omgang met de Bijbel en bemoeienis met het bijbelvertalen.

Leerschool

Achteruitblikkend zou ik durven zeggen dat voor een psalmvertaler geen idealer leerschool denkbaar is dan een tienjarig verblijf in een abdijsamenleving, waar het getijdengebed dagelijks zevenmaal oproept tot intieme omgang met de psalmteksten.

F. Berkelmans O.S.B. is monnik in de Sint-Adelbertabdij te Egmond-Binnen.

Feilen

In het septembernummer van *Met Andere Woorden* (02.3) staan twee onjuistheden. De foto op p. 33 was bedoeld als illustratie bij het artikel over de *Septuaginta*. Helaas is deze foto verkeerd afgedrukt. We zullen ons best (blijven) doen om dit soort fouten te vermijden. Wat verder rechtgezet moet worden is het auteurschap van het artikel 'Ontstaan en voortgang van het Zweedse project Bijbel 2000' (p. 16). Hans Bergström is de auteur en Anne Warmland vertaalde het vanuit het Zweeds naar het Engels.

Vertaling

De eerste brief aan de gemeente van Tessonika

vertaald door Alfons Jaakke

AAN DE KERKGEMEENTE TE TESSALONIKA,
BIJEENGEROEPEN
DOOR GOD DE VADER EN ONZE HEER JEZUS KRISTUS.

WIJ, PAULUS, SILVANUS EN TIMOTEUS,
WENSEN JULLIE HEIL EN VREDE.

(1, 2 - 10) Wanneer wij jullie bij ons bidden gedenken - en dat doen we steeds - brengen we God altijd dank. Want in ons gebed tot God, onze Vader, gaan onze gedachten uit naar jullie energiek geloof, jullie onvermoeibare liefde en jullie onwrikbare hoop op onze Heer Jezus Kristus. Broeders, God houdt van jullie. Wij weten hoe Hij jullie heeft uitverkoren. Want de heilsboodschap die wij je brachten, bestond niet uit louter woorden, nee, ze was geladen met de kracht van de heilige Geest en gebaseerd op een vaste overtuiging. Trouwens je weet zelf hoe wij bij je optraden en handelden voor je bestwil.

Maar jullie zijn getreden in het voetspoor van ons en in dat van Kristus, door ondanks zware tegenstand de prediking te aanvaarden met een vreugde die komt van de heilige Geest.

Zo zijn jullie een voorbeeld geworden voor alle gelovigen in Noord- en in Zuid-Griekenland. Want van jullie uit heeft de verkondiging van de Heer naar alle kanten weerklink gevonden; niet alleen over Noord- en Zuid-Griekenland, nee, overal heeft het bericht van jullie geloofshouding verspreiding gevonden. Daarom hoeven wij daar niets over te zeggen. Ze beginnen er zelf over wat een indruk onze entree op jullie maakte, en hoe jullie de afgoden in de steek hebben gelaten om over te gaan tot de dienst van de levende en waarachtige God, en hoe jullie nu uit de hemel Gods Zoon verwachten, door Hem uit de doden opgewekt: Jezus, die ons redt van het dreigende eindvonnis.

(2, 1- 16) Beste vrienden, je weet heel goed, dat we niet doelloos bij je kwamen. Nee, na een schandelijke mishandeling te Filippi - je weet ervan - hebben we jullie Gods heilsboodschap gepredikt, en dit onder zware tegenstand en dank zij de moed die God ons gaf. En toen we jullie tot geloof opwekten, wilden we je niet in dwaling brengen, werden we niet door onzuivere bedoelingen geleid, en hielden we er ook geen bedriegelijke praktijken op na. Nee, God heeft ons geschikt gevonden en ons de heilsboodschap toevertrouwd. Het is dus niet zo dat wij met onze prediking in de gunst proberen te komen bij de mensen; wij willen behagen aan God, want Hij beoordeelt ons naar ons innerlijk. Wij traden toen niet op met vleierende woorden, dat weten jullie. Evenmin hadden wij hebzuchtige bedoelingen te verbergen, daarvan is Góð getuige. Ook zochten wij niet de eer van mensen, van jullie niet en van anderen niet, terwijl we ons toch als apostel van Kristus konden laten gelden. Maar nee, als een moeder die haar kinderen voedt en verzorgt, zo teder zijn we met je omgegaan. We waren zo op jullie gesteld, dat we het er graag voor over hadden niet alleen Gods heilsboodschap over te brengen, maar ook ons eigen leven aan jullie weg te schenken; zo na lig je ons aan het hart. Broeders, denk eens terug aan ons gezwoeg en geploeter. Dag en nacht waren we aan het werk om je niet tot last te zijn, en ondertussen verkondigden we Gods heilsboodschap. Met God kunnen jullie getuigen, hoe oprecht, hoe eerlijk en hoe onberispelijk wij ons tegenover jullie, gelovigen, hebben gedragen. Hebben we je niet één voor één aangespoord en bemoedigd, zoals een vader dat zijn kinderen doet? En hebben we je niet op het hart gedrukt een leven te leiden zoals God dit verlangt, Hij die jullie Zijn heerlijk Koninkrijk binnenroept?

Wij zijn God dan ook onophoudelijk dankbaar. Want jullie hebben de verkondiging van Gods heilsboodschap van ons aanvaard, omdat je overtuigd was, en terecht, dat het hier niet ging om een woord van mensen, maar om een woord van God. Daarom mist het ook zijn uitwerking niet op jullie, die erin geloven. En jullie, vrienden, zijn navolgers geworden van de palestijnse gemeenten, die God toebehoren door Kristus Jezus. Want jullie hebben van je eigen stadgenoten precies hetzelfde te lijden gehad als zij van de Joden. Zij zijn het ook die de Heer Jezus hebben gedood en de profeten, en ons hebben achtervolgd; aan God behagen ze niet, en tegen alle mensen gaan ze in door ons te verhinderen aan de volken het heil te prediken. Zo maken ze steeds weer de maat van hun zonden vol. Maar Gods toorn is op hen neergekomen en wel voor goed.

(2, 17 - 20; 3, 1 - 13) Kinderen, de tijd dat wij van jullie gescheiden zijn - uit het oog, maar niet uit het hart - is nog maar kort. Toch hebben wij al

meermalen alle moeite gedaan om jullie weer te zien, zo vurig verlangden we naar je terug. Wij, of liever ik, Paulus, stond tot twee keer toe op het punt naar jullie toe te komen, maar Satan heeft het ons belet. Want wanneer wij bij de wederkomst van onze Heer Jezus voor Hem moeten verschijnen, wie is dan onze hoop, onze vreugde, onze kroon waarop we kunnen roemen? Wie anders dan jullie? Ja, jullie zijn onze glorie en vreugde.

Wij hielden het toen niet meer uit, en we hadden het er daarom graag voor over om alleen in Atene achter te blijven, en Timoteüs te sturen, onze kameraad en Gods medewerker bij de verkondiging van Kristus. Hij had de opdracht jullie te sterken en aan te moedigen in je geloofsovertuiging: niemand mocht zich van zijn stuk laten brengen onder die verdrukkingen. Want je weet heel goed dat we daarvoor zijn weggelegd. Trouwens toen we nog bij je waren, hebben we jullie vooraf gezegd: we moeten nu eenmaal verdrukking lijden; en dat is ook gebeurd, niet waar? Ik hield het dus niet meer uit, en zond daarom Timoteüs om te informeren naar je geloof, want Satan kon je verleid hebben en al onze moeite zou voor niets geweest zijn.

Zo juist is Timoteüs van jullie bij ons teruggekeerd. Hij heeft ons goed nieuws gebracht over jullie geloof en liefde. Je hebt volgens hem nog steeds een goede herinnering aan ons, en verlangt ons even vurig weer te zien als wij jullie. Daarom zijn we in onze benarde en netelige omstandigheden weer over je gerustgesteld, vrienden, dank zij jullie geloofshouding. Want nu blijkt dat jullie pal staan in de Heer, leven wij weer op.

Kunnen we God wel ooit voldoende bedanken, nu jullie ons zo een hemelse vreugde bezorgen? Dag en nacht bidden we met de grootste vurigheid jullie te mogen weerzien en de tekorten in je geloof aan te vullen.

Moge God, onze Vader, en onze Heer Jezus ons toch een weg banen naar jullie toe; en geve de Heer dat jullie elkaar en allen meer en meer gaan liefhebben, even innig als wij jullie. Moge Hij je hart sterken, zodat je vlekkeloos en heilig komt te staan voor het aanschijn van God, onze Vader, bij de wederkomst van onze Heer Jezus met al Zijn heiligen.

(4, 1- 18) En nu het volgende, beste vrienden. Jullie hebben van ons vernomen hoe je moet leven, wil je aan God behagen. Zo leven jullie inderdaad, maar wij vragen je met aandrang namens de Heer dit nog meer te doen. Je kent de voorschriften die we indertijd hebben gegeven op gezag van de Heer Jezus. Wat God van jullie wil, is dat je heilig wordt. Ieder moet met zijn eigen vrouw heilig en eerbiedig samen leven. Wil niets te maken hebben met ongeoorloofde verhoudingen; laat je niet leiden

door je drijven, zoals de heidenen doen, die God niet kennen. Benadeel en schaad het gezinsleven van je medemens niet. Want al dit soort praktijken wordt door de Heer gestraft, zoals we jullie vroeger al nadrukkelijk hebben gezegd. God heeft ons niet tot een onrein, maar tot een heilig leven geroepen. Wie deze voorschriften naast zich neerlegt, wijst dus niet een mens af, maar God, dezelfde die ons Zijn Geest van heiligheid geeft. Over de broederliefde hoef ik niet te schrijven. Jullie weten heel goed wat God je geleerd heeft, namelijk dat je elkaar moet liefhebben. En die liefde hebben jullie ook wel voor alle gelovigen in heel Noord-Griekenland, maar wij drukken je op het hart, broeders, nog edelmoediger te zijn. Stel er een eer in je rustig aan je taak te wijden, en door arbeid je eigen kost te verdienen, zoals we hebben voorgeschreven. Zo zul je op de andersdenkenden een goede indruk maken en van niemand afhankelijk zijn.

Dan, beste vrienden, over het lot van de afgestorvenen. Daarover willen we jullie niet in het onzekere laten. Dit om te voorkomen dat jullie bedroefd zijn zoals het geval is met de rest van de mensen, die geen hoop hebben. Want als we geloven dat Jezus gestorven is en verrezen, dan ook dat God degenen die in verbondenheid met Jezus zijn overleden, weer bij Hem in het leven zal terugbrengen.

Krachtens een uitspraak van de Heer zeggen wij jullie dit: wij die in leven mogen blijven tot de wederkomst van de Heer, gaan de afgestorvenen niet voor. Want op een bevel van God, wanneer de aartsengel zijn stem zal verheffen en de trompet zal klinken, zal de Heer in eigen persoon afdalen uit de hemel. Eerst verrijzen dan zij die in verbondenheid met Kristus gestorven zijn; daarna worden wij die nog in leven bleven samen met de verrezenen weggevoerd op de wolken het hemelruim in om de Heer te ontmoeten. Troost elkaar dus hiermee.

(5, 1-28) Het heeft geen zin, broeders, jullie te schrijven over het tijdstip van de wederkomst van de Heer. Je weet even goed als ik dat Hij komt als een dief in de nacht. Wanneer de mensen zeggen: Alles is rustig en veilig, juist dan overvalt hen de ondergang, even plotseling als de barensweeën een zwangere vrouw, en is er voor hen geen ontkomen aan.

Maar jullie, beste vrienden, jullie verkeren niet in duisternis, zodat die dag je zou kunnen verrassen als een dief. Want jullie behoren allen tot het licht en de dag; wij hebben niets van doen met nacht en duisternis. We moeten dan ook niet slapen zoals de rest van de mensen, maar waken en helder van geest zijn. Want wie slaapt doet dat 's nachts, en wie zich bedrinkt evenzo. Maar wij die de dag toebehoren, laten wij helder van geest zijn. Daarvoor moeten wij ons met het geloof en de liefde uitrusten als met een

pantser, en met de hoop op het heil als met een helm. Inderdaad, waartoe God ons bestemd heeft, is niet de verwerping, maar het bezit van het heil, dank zij onze Heer Jezus Kristus. Hij is voor ons gestorven om ons in staat te stellen samen met Hem te leven, ongeacht of we nu nog in deze wereld verkeren of al gestorven zijn.

Ten slotte, broeders, vragen we jullie om waardering op te brengen voor diegenen onder jullie die zich voor je afsloven, en je uit naam van de Heer leiding geven en terechtwijzen. Om het werk dat zij verzetten, moet je hun meer dan gewone liefde toedragen. Leef met elkaar in vrede.

En wij dringen er bij je op aan, vrienden: lees hen die hun plicht niet doen eens flink de les, beur de kleinmoedigen op, neem het op voor de zwakken, wees geduldig met iedereen. Let erop dat niemand kwaad met kwaad vergeldt, nee, probeer steeds goed te doen, aan elkaar en aan allen. Wees altijd blij.

Bid zonder ophouden.

Breng steeds dank aan God; door Jezus Kristus weten we dat Hij dat van je wil.

Maak de werking van de Geest niet ongedaan.

Minacht Gods ingevingen niet.

Onderzoek alles op zijn waarde, en behoud dan het goede.

Wil niets te maken hebben met wat voor kwaad ook.

Moge God die een God van vrede is, jullie volkomen heiligen.

Mogen jullie geheel en al, naar ziel en lichaam, gaaf en onbevlekt blijven tot op het ogenblik waarop onze Heer Jezus Kristus komt. Hij die jullie roept is getrouw, Hij houdt Zijn woord.

Beste vrienden, wil ook voor mij bidden.

Groet alle broeders met de vredeskus.

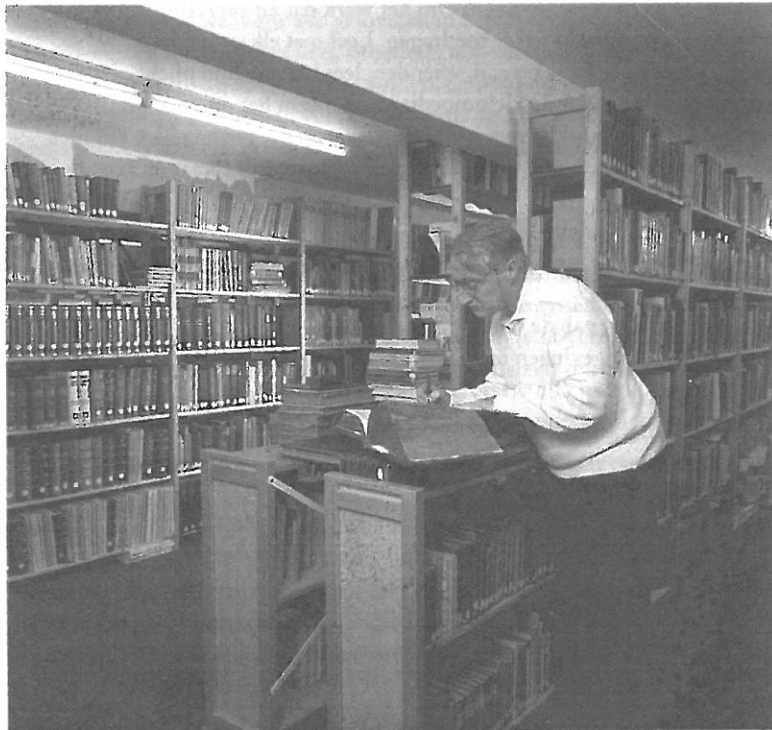
Ik draag jullie op in naam van de Heer: laat deze brief voorlezen aan alle broeders.

De Heer Jezus Kristus moge jullie genadig zijn.

Deze vertaling van A.W.G. Jaakke werd eerder geplaatst in het *Benedictijns Tijdschrift* voor bezinning op kerkelijk en kloosterlijk leven, 1964 (25ste jaargang), p. 49-53. We plaatsen deze bijdrage – met ongewijzigde spelling – met toestemming van de redactie van het *Benedictijns Tijdschrift*.

Bibliografie van Alfons Jaakke

Anne Jaap van den Berg

Alfons Jaakke leverde een belangrijke bijdrage aan de opbouw van de
NBG-bibliotheek.

Foto: Rick Keus

Bijbelvertalingen

- 1964 'Eerste brief van Paulus aan de kerkgemeente van Tessalonika' (vertaling) in: *Benedictijns Tijdschrift voor bezinning op kerkelijk en kloosterlijk leven* 25 (1964), p. 49-53.
- 1965 'Paulus' tweede brief aan de Tessalonicenzen' (vertaling) in: *Benedictijns Tijdschrift voor bezinning op kerkelijk leven* 26 (1965), p. 69-83.
- 1972 *Groot Nieuws voor U. Het nieuwe testament in de omgangstaal*, Amsterdam-Boxtel 1972.
- 1983 (met anderen) *Groot Nieuws Bijbel met deuterocanonieke boeken. Vertaling in omgangstaal*, Boxtel - Haarlem 1983.
- 1989 (met anderen) *Startbijbel. Een keuze uit het oude en het nieuwe testament*, Haarlem - Brussel 1989.
- 2000 (met anderen) '31 Psalmen' in: *Werk in uitvoering 2. Deeluitgaven [Nieuwe Bijbelvertaling]*, Haarlem - 's-Hertogenbosch 2000, p. 127-170.

Andere vertalingen

- 1965 'Honderd hoofdstukken over de kennis' door Diadochus van Photikè (vertaling en inleiding) in: *In geest en waarheid. Werken van Evagrius van Pontus en Diadochus van Photikè*, Brugge [etc.] 1965.

Artikelen

- 'Recente Nederlandse bijbelvertalingen' in: *Benedictijns Tijdschrift voor bezinning op kerkelijk en kloosterlijk leven* 27 (1966), p. 20-26.
- 'Vertalen en vertalingen' in: T. Bijlsma e.a., *Bijbels Museum. Geïllustreerde handleiding bij de expositie*, Amsterdam 1975, p. 24-43.
- 'Het Nieuwe Testament in de omgangstaal' in: *Schrift* 50 (april 1977), p. 55-59.

(met anderen) *De bijbel en zijn vertalingen*, Lelystad 1983. (AO-boekje nr. 1995.)

'Verschillen tussen vertalingen' in: *Met Andere Woorden* 3/2 (juni 1984), p. 3-6.

'Mogen vrome mannen kwaad zijn?' in: *Met Andere Woorden* 4/1 (maart 1985), p. 3-6.

'Een roepende ziener of een brullende leeuw' in: *Met Andere Woorden* 4/4 (december 1985), p. 8-11.

'De lachende Sara of: de gelovige Abraham' in: *Met Andere Woorden* 5/1 (maart 1986), p. 7-10.

'Entre deux mers' in: *Met Andere Woorden* 5/2 (juni 1986), p. 5-13.

'Bijbelvertaling in Nederland' in: *CLC-KLC Bulletin*, december 1986, p. 10-14.

'Missio interna et externa' in: *Met Andere Woorden* 6/1 (maart 1987), p. 15-16.

'The Living Bible – Jesaja' in: *Met Andere Woorden* 6/2 (juni 1987), p. 7-11.

'Een Statenbijbel uit 1636?' in: *Met Andere Woorden* 7/2 (juli 1988), p. 14-16.

'Schipper mag ik overvaren?' in: *Met Andere Woorden* 7/3 (oktober 1988), p. 3-6.

'"Dat men zijn Werck ende Bibel, wilde zijn Werck ende Bibel zijn ende blijven laten". De Lutherbijbel van Adolph Visscher' in: A.W.G. Jaakke en E.W. Tuinstra (red.), *Om een verstaanbare bijbel. Nederlandse bijbelvertalingen na de Statenbijbel*, Haarlem - Brussel 1990, p. 59-84.

(met T. Medema-Wijnia) 'Bibliografie van bijbelvertalingen na de Statenvertaling' in: A.W.G. Jaakke en E.W. Tuinstra (red.), *Om een verstaanbare bijbel. Nederlandse bijbelvertalingen na de Statenbijbel*, Haarlem - Brussel 1990, p. 291-401.

'Tot zout en tot buit geven' in: *Met Andere Woorden* 9/1 (maart 1990), p. 3-6.

'Roept God Adam of roept God: 'Adam' (1)' in: *Met Andere Woorden* 10/1 (maart 1991), p. 2-5.

'Roept God Adam of roept God: 'Adam' (2)' in: *Met Andere Woorden* 10/2 (juni 1991), p. 13-16.

'Een kostelijk kleinood in den wapenhoed' in: *Met Andere Woorden* 11/1 (maart 1992), p. 6-12.

'Du, gij, u en jij in Nederlandse bijbelvertalingen' in: *Met Andere Woorden* 12/1 (maart 1993), p. 4-9.

'De joodse bijbelvertalingen in Nederland' in: H.W. Hollander (red.), *Spectrum van bijbelvertalingen. Een gids*, Zoetermeer 1994, p. 102-111.

'Zijn naam is ... De spelling van de bijbelse namen (1)' in: *Met Andere Woorden* 13/2 (juni 1994), p. 1-7.

'Zijn naam is ... De spelling van de bijbelse namen (2)' in: *Met Andere Woorden* 13/3 (september 1994), p. 3-8.

'Ver over de grenzen. De invloed van de Statenvertaling in het buitenland (1)' in: *Met Andere Woorden* 14/4 (december 1995), p. 1-6.

'Ver over de grenzen. De invloed van de Statenvertaling in het buitenland (2)' in: *Met Andere Woorden* 15/1 (maart 1996), p. 15-22.

'Met een Veer (pont) oversteken – Een Vermeende Transculturatie in de Statenvertaling' in: A. Ismail (ed.), *Mulai dari Musa dan Segala Nabi. Beginning with Moses and All the Prophets. Baku Perayan/Festschrift Dr. Arie de Kuiper*, Jakarta 1996, p. 223-237.

'Het Woord gaat zijn weg. Jan J. van Capelleveen beschrijft geschiedenis bijbelvertalen' in: *Met Andere Woorden* 15/4 (december 1996), p. 19-22.

'Ver over de grenzen. De invloed van de Statenvertaling in het buitenland (3)' in: *Met Andere Woorden* 16/1 (maart 1997), p. 3-16.

'Tussen of op de cherubim? Exegetische beslissingen in bijbelvertalen' in: *Met Andere Woorden* 16/4 (december 1997), p. 13-21.

'De eenhoorn. Bijbels fabeldier of uitgestorven soort?' in: *Met Andere Woorden* 17/1 (maart 1998), p. 27-29.

Krantenartikelen en recensies zijn in deze bibliografie buiten beschouwing gebleven.

Dr. A.J. van den Berg is als bibliothecaris verbonden aan het NBG.

De bijbelvertaler en het milieu

Nico Tromp

Vertalen is een bezigheid die in meer dan één betekenis met het milieu te maken heeft.

Voor de vertaler is de papiermand altijd een belangrijk instrument geweest. De vertaler produceert stapels afval: hij zet de ene na de andere proef op papier om ze vervolgens naar de prullenmand te verwijzen. Op die manier is hij/zij milieu-onvriendelijk bezig. En helaas stemt de definitieve versie hem zelden tevreden: de ideale vertaling blijft meestal een wensdroom.

Milieu-onvriendelijk

Nog in een andere zin is vertalen een milieu-onvriendelijke bezigheid. Het product ontmoet dikwijls weinig vriendelijke reacties van de kant van het menselijke milieu. De vertaler moet over een dikke huid beschikken. Hij heeft zich het hoofd gebroken over de betekenis en de weergave van de oorspronkelijke tekst, maar wordt zelden daarop beoordeeld. Meestal wordt zijn werk vergeleken met andere vertalingen. Het is echter allereerst zijn bedoeling, andere vertalingen voorbij te streven in zover het de weergave van de oorspronkelijke tekst betreft. Zijn werk zou daarop dan ook getoetst moeten worden. Zelfs mensen uit zijn eigen milieu, collega-exegeten, sparen hem niet altijd.

Eén van hen bestond het na de verschijning van de *Groot Nieuws Bijbel* te schrijven: 'Voor dit knechtenwerk is een plaatsje in de prullenmand nog te goed.' Vertalers verdienen eerder een bemoedigend dan een bemoederend woord. Fons Jaakke heeft de moed gehad, een bijdrage te leveren aan zo uiteenlopende producten als de *Groot Nieuws Bijbel* en de NBV; het heeft hem niet aan ontmoedigende kritieken ontbroken. Maar terecht is hij er niet voor gezwicht. Hij heeft een pastoraal hart en weet dat zelfs mensen die de leeskunst niet beheersen (ook al beheersen ze het alfabet) een boodschap hebben aan de Bijbel en omgekeerd. Die mensen zijn meer

gebaat bij een 'slechte' vertaling waarvan ze iets begrijpen dan bij een 'volmaakte' vertaling waarvan ze niets begrijpen. De pastor weet dat het meer realistisch is om de Bijbel naar de mensen te brengen, dan de mensen naar de Bijbel. Jaakke blijft dan ook zichzelf trouw wanneer hij mij schrijft: 'Het werk voor de ABC-parochies in Amsterdam houdt mij bezig, en volgend jaar ga ik daar iets meer tijd aan besteden. Ik vind het heel fijn om iets van mijn bijbelse spiritualiteit in preken en overwegingen en cursussen te kunnen overdragen' (uit privé-correspondentie, 2002). Gezien zijn pastorale betrokkenheid komt me bij deze gelegenheid Psalm 23 in de geest. Mogelijk kan ik de psalm in een eigentijds pastoraal licht plaatsen door een vergelijking met de voorafgaande psalm, Psalm 22.

Milieubewuste vertaling

We zouden kunnen zeggen dat de hedendaagse psalmenexegese ook milieubewust geworden is. De *historisch-kritische* exegese bracht in het psalter een hervorkaveling aan door de afzonderlijke psalmen naar hun soort te ordenen. Het boek als geheel werd daardoor afgeschreven. De *canonieke* exegese benadert de Psalmen als een boek dat van het begin tot het einde doorgelezen wordt. Daardoor komen ook de rangschikking van de afzonderlijke psalmen en hun onderlinge relatie weer binnen bereik. De psalmen worden dus weer vanuit hun milieu (of: context) benaderd. Tweelingspsalmen worden ontdekt. Kleinere psalmencollecties worden onderzocht op de interne verbanden, zoals de bedevaartspsalmen. De ouverture in Psalm 1 en de finale in Psalm 150 worden in hun onderlinge samenhang bekeken, enzovoort. Maar het is onzeker of zo'n eindredactie ooit heeft plaatsgehad, zelfs binnen de vijf psalmenverzamelingen. De normen die bij de analyse zouden gelden, zijn nauwelijks uitgewerkt en wat ermee gewonnen wordt, is onduidelijk. Deze theoretische vragen laten we voor wat ze zijn. Ik wil eenvoudigweg de nabuurschap van Psalm 22 en 23 tegen het licht houden om het effect van de confrontatie aan het licht te brengen.

De verbanden tussen Psalm 22 en 23

Een voorbeeld van *canonieke* exegese geef ik aan de hand van een artikel van Erich Zenger en de bespreking in een commentaar van Zenger en Frank-Lothar Hossfeld.¹

1. Zenger schrijft: wanneer er in Psalm 23:4 sprake is van een 'dal van doodse duisternis', dan herinnert dat aan 22:2-19, de beschrijving van de doodsnood waarin de bidder zich bevindt.

Ik vind deze opmerking te weinig specifiek om werkelijk zingevend te zijn.

(Lees verder op pagina 27)

Psalm 22 (Willibrordvertaling)

1. Voor de leider van de muzikanten, over hulp bij de dageraad. Een zangstuk op naam van David.
2. Mijn God, mijn God, waarom hebt U mij in de steek gelaten?
Waarom houdt U zich ver van mijn hulpgeroep,
ver van mijn gejammer?
3. Ik roep overdag, mijn God, en U antwoordt niet,
en in de nacht, maar ik vind geen rust.
4. U bent de Heilige, hoog op uw troon,
en Israël zingt uw lof:
5. Onze vaders vertrouwden op U,
vertrouwden op U, en U hebt hen gered;
6. zij riepen U aan en werden bevrijd,
hun vertrouwen in U werd nooit beschaamd.
7. Maar ik ben een worm, ik tel niet mee,
veracht bij het volk, verguisd bij de mensen.
8. Iedereen die mij ziet lacht en spot met mij,
gaat grijnzen en schudt zijn hoofd:
9. 'Hij bouwt op de HEER, die zal hem redden,
die zal hem bevrijden, Hij houdt toch van hem.'
10. U hebt mij uit de schoot gehaald,
en veilig tegen de borst van mijn moeder gevlijd.
11. Ik ben, nauwelijks geboren, U toevertrouwd.
Van de moederschoot af bent U toch mijn God?
12. Blijf niet ver van mij, want ongeluk nadert,
en er is geen mens die mij helpt.
13. Hele kudden stieren staan om mij heen,
die zware beesten van Basan dringen op,
14. leeuwen sperren hun muil naar mij open
met doordringend, verscheurend gebrul.
15. Ik ben als water, als water dat vloeit,
mijn gebeente valt in duigen;
mijn hart is als was,
het versmelt diep in mij.
16. Mijn kracht is als een potscherf verpulverd,
mijn tong kleeft aan mijn gehemelte vast.
U hebt mij neergelegd in het stof van de dood,

2. Psalm 23:3 luidt: 'Hij doet terugkeren mijn *nepesj*; hij geleidt mij op sporen van *tsedeq* omwille van zijn Naam'. Zenger c.s wijst op de volgende verbanden:

a. Er wordt een hoop op leven verwoord. Welnu, 22:21 luidt: 'Ontruk mijn *nepesj* (!) aan het zwaard'. Zenger verwijst naar 22:30 en vertaalt daar: 'Mijn *nepesj* zal leven', maar er staat 'zijn *nepesj*' en een in een tekst aangebrachte verbetering – emendatie – is niet nodig.

b. Psalm 23 veronderstelt dat de bidder in zekere zin dood is geweest, want de 'terugkeer' van 'mijn *nepesj*' houdt in dat de 'ziel' van tevoren heengegaan is. Dit komt overeen met 22:16: 'In het stof van de dood legt u mij neer'.

c. In 22:23 wordt de lofprijzing van God in het vooruitzicht gesteld: 'Ik zal uw naam ... verkondigen, midden in de gemeenschap zal ik u loven' en die *naam* komt terug in 23:3: 'Hij leidt mij ... omwille van zijn naam'. Het laatste zou dan betekenen: 'zodat zijn naam erom geprezen wordt'. Deze drie verbanden (a-c) tussen Psalm 22 en 23 zijn weinig specifiek.

3. In 22:27 lezen we: 'Die Armen sollen essen und sich sättigen'. Deze notitie kan in verband gebracht worden met 23:5: 'U richt voor mij een tafel aan'. Zenger beschouwt 23:5 als het antwoord op de eerste tekst. Voorlopig kunnen we zeggen dat dit een duidelijke overeenkomst is. Ik kom hierop terug.

4. Interessant is de parallel die Zenger ziet tussen 22:29: 'JHWH komt het koningschap toe' en de titel 'herder' zoals die in Psalm 23 ontvouwd wordt. Deze opmerking suggereert een betekenislaag in Psalm 23 die perspectieven opent. Dit mogelijke verband blijft echter speculatief.

5. Nog twee woordovereenkomsten worden er naar voren gebracht. Psalm 22:30 kan betrokken worden op 23:6: 'U maakt mijn hoofd vet met olie' op voorwaarde dat men in 22:30 vertaalt: 'alle vetten van de aarde'; maar de laatste weergave is zeer omstreven.

Het laatste verband zit in het gebruik van *tsedeq* in 22:32 ('Zij zullen komen en zijn *gerechtigheid* verkondigen') en de 'sporen van *tsedeq*' in 23:3. In het laatste geval gaat het over de sporen die een schaap volgt; dus is de vertaling 'rechte sporen' (*NBG-vertaling 1951; Willibrordvertaling*) voor de hand liggend. In de laatste twee gevallen legt de vertaling van de termen gewicht in de schaal.

6. Van heel andere aard is het voorstel om de collectieve vertrouwensuiting van 22:28-32 te koppelen aan het vertrouwen dat uit geheel Psalm 23 spreekt. Hier is sprake van een gemeenschappelijk literair motief. Maar er blijkt uit niets dat de twee psalmen om die reden naast elkaar geplaatst zijn. De bijdrage ervan aan de betekenis is niet zonder meer doorzichtig.

Globaal schrijft Hossfeld bij zijn behandeling van Psalm 22 in het

(Lees verder op pagina 29)

17. de honden staan al om mij heen,
een meute boosdoeners heeft mij omsingeld,
ze hebben mijn handen en voeten doorboord.
18. Mijn beenderen kan ik tellen, één voor één,
en zij maar kijken en zich om mij vermaken;
19. zij verdelen mijn kleren onder elkaar
en dobbelen om wat ik aan heb.
20. HEER, houd u niet ver van mij;
mijn kracht, haast u en help mij.
21. Behoed mijn nek voor het zwaard,
en mijn lichaam voor grijpende honden;
22. ontruk mij aan de muil van de leeuw,
aan de hoorns van buffels. U antwoordt mij!
23. Ik zal uw naam verkondigen bij mijn broeders en zusters,
en U prijzen in de gemeenschap:
24. Wie de HEER vreest, prijs Hem,
alle nazaten van Jakob, eer Hem
alle nazaten van Israël, vrees Hem,
25. want Hij kende geen afschuw en geen verachting
voor het ongeluk van de ongelukkige;
Hij heeft zijn gelaat niet afgewend,
nee, Hij luisterde toen om Hem werd geroepen.
26. U vormt in de gemeenschap de bron van mijn lied,
te midden van de godvrezenden volbreng ik mijn geloften.
27. Zo kunnen armen eten en hun honger stillen.
Dat zij die Hem zoeken, de HEER loven,
houd moed, voor altijd!
28. Laat alle einden van de aarde het bedenken en zich keren naar de en
buigen voor uw aanschijn, alle stammen van de volken, HEER,
29. want de HEER is koning, Hij alleen,
de HEER is heerser over alle volken.
30. Zelfs degenen die in de aarde slapen buigen voor Hem,
en degenen die in het stof neerliggen knielen voor Hem.
31. En als iemand zelf niet meer leeft,
dan zullen zijn nazaten Hem dienen;
zij melden het weer aan de generatie na hen

psalmencommentaar: 'Von Ps 22 her liest sich das Vertrauensgebet Ps 24 (sic!) wie ein Kommentar zum Klageprozess und Weg des Armen.' Zo'n opmerking verdient bredere uitwerking en onderbouwing, want ze is niet zo vanzelfsprekend als blijkbaar verondersteld wordt.

7. Zenger maakt bij Psalm 23 ook een opmerking over de 'Einbindung' van Psalm 23 tussen Psalm 22 en 24. Er wordt 'gepreciseerd wie er in Psalm 23 met de biddende *Ik* wordt bedoeld: de armen en rechtvaardigen als vertegenwoordigers van het ware Israël' (dit vanwege 24:5?). Vervolgens staat er te lezen dat Psalm 23 een nieuw perspectief krijgt wanneer Psalm 22 door een laat-postexilische hand wordt uitgebreid met de verzen 28-32; 'nu moet Psalm 23 worden gelezen als een gebed van vertrouwen van degenen die zich in het kader van de bedevaart der volken opmaken om naar het huis van JHWH op te gaan' (p. 153). Daarvoor wordt gewezen op de volgende woordverbindingen: de machtigen ('vetten') der aarde (22:30) naast het vetgemaakte hoofd (23:5); de heildaden van 22:32 naast de heilspaden van 23:3; zo komen de *velen* en *ik* bijeen om samen met de 'koning der glorie' binnen te trekken en van Hem zegen en heil (*tsedaqa*; 24:5) te ontvangen. De gedachte is blijkbaar dat de twee gesignaleerde woordverbanden tussen 22 en 23 volstaan om het collectieve perspectief van 22:28-32 en 24:5 ook te doen gelden voor Psalm 23; maar de woordverbanden (m.n. *tsedeq* in 22:30; 23:3 en 24:5) vormen daarvoor een onzekere basis.

Een alternatieve benadering

Om op het laatste punt in te gaan, deze diachronische benadering is niet de enig mogelijke. Laten we eens nagaan hoe de zaken er voorstaan als we Psalm 22 analyseren in de vorm waarin hij zich nu presenteert: als een geheel. Welke betekenis komt er dan toe aan de slotpassage en hoe is dan de verhouding tot Psalm 23?

A. In mijn commentaar² opper ik als uitgangspunt voor een eerste interpretatie dat psalm 22 didactisch wordt verstaan, als een modelgebed. De psalm combineert dan twee elementaire gebedshoudingen en wel zó dat de fundamentele eenheid van beide gesuggereerd wordt. Zowel de smeking als de lofprijzing drukt uit dat de mens geheel afhankelijk is van God, de verre nabije. De diepste nood van een mens is de nood vanwege God en de hoogste vreugde is de vreugde vanwege God. Beide worden voor God uitgesproken omdat ze in relatie tot God beleefd worden. Het thema is aldus: de paradoxale ervaringen van de mens met de transcendente God.

Psalm 23 betekent in dit perspectief: maar God is ook *au milieu*, in het midden. Want al zijn de wilde dieren niet altijd nabij, zijn knots en staf

(Lees verder op pagina 31)

32. en berichten over zijn heilbrengend werk
aan het volk dat straks wordt geboren:
De HEER heeft het volbracht.

Psalm 23 (Willibrordvertaling)

1. Een zangstuk op naam van David.

De HEER is mijn herder,
het ontbreekt mij aan niets.

2. Hij laat mij in grazige weiden rusten,
Hij voert mij naar vredig water,
3. daar geeft Hij mij nieuwe kracht.
Hij leidt mij op het rechte spoor,
omwille van zijn naam.
4. Al moet ik door dalen van duisternis en dood,
ik ben voor geen onheil bang,
want U bent bij mij:
uw knots en uw staf
geven mij nieuwe moed.
5. Voor mijn ogen dekt U de tafel,
zodat ook mijn belagers het zien;
met olie zalft U mijn hoofd,
mijn beker is tot de rand gevuld.
6. Ja, uw goedheid en liefde blijven mij volgen
alle dagen van mijn leven.
Zo mag ik telkens weer wonen in het huis van de HEER,
tot in lengte van dagen.

houdt hij in gereedheid omdat ze nooit veraf zijn. Ondanks de welige weiden zijn er dreigende dalen. En hier voltrekt zich de maaltijd onder het toezien van vijanden. Tussen de dreigende wanhoop en de uitzinnige blijdschap van Psalm 22 kent het leven met God ook de geborgenheid, die samengaat met gevaren. De uitersten die in Psalm 22 naast elkaar staan, gaan hand in hand in Psalm 23.

Dit lijkt me een zinvol verband tussen beide. Er is een dagelijks midden tussen 'Waarom hebt u mij verlaten?' en 'Hij heeft het volbracht!'.

B. De tweede mogelijke interpretatie is van retorische aard. De bidder trekt alle registers open om God tot ingrijpen te bewegen. Hij lanceert klachten en smeekbeden. In het tweede deel gaat hij nog verder door een bijna onbeschaamde lofprijzing: hij gaat te werk alsof verhoring en verlossing een voldongen feit zijn. Als God vervolgens niet ten gunste van de bidder optreedt, beschaamt Hij niet alleen de overgave van zijn dienaar, maar doet Hij ook afbreuk aan zijn eigen reputatie. Hij wekt de indruk dat Hij, zoals zijn tegenstanders veronderstelden (22:9), niet in staat is zich zo te gedragen als de lofprijzing van de vrome aannam. Dit lijkt sterk op een wurggreep. Hoe kan God zoveel vertrouwen en zoveel erkenning onbeantwoord laten?

Tegengestelde ervaringen

Als de Psalm op deze manier gelezen wordt, wordt de werkelijkheid in Psalm 22 beleefd als eenloedgolf van ellende waarin het vertrouwen ternauwernood tot klinken komt. Tegenover de verlatenheid van Psalm 22 staat dan de geborgenheid van de bidder van Psalm 23. Tegenover het dreigende gevaar staat de veilige geborgenheid. Tegenover de verre afwezige JHWH de nabije aanwezige JHWH.

Komend vanuit Psalm 22 worden wij er in zijn opvolger aan herinnerd dat Psalm 23 er ook nog is: het is niet allemaal kommer en kwel.

En vanuit Psalm 23 terugblikkend naar zijn voorganger beseffen we dat ons bestaan meer is dan een pastorale idylle. Het vertrouwen dat we ontlenen aan het geloof in een zorgende God wordt door de werkelijkheid vaak ruw verstoord. Het verband tussen Psalm 22 en 23 is in hoge mate realistisch. Onze ervaringen spreken elkaar tegen.

Waar Psalm 23 verzekert: 'Het ontbreekt mij aan niets', daar zucht Psalm 22: 'Waarom verlaat u mij?' Tegenover de rust in malse weide staat het gevoel, in het stof van het dodenrijk bijgezet te zijn. Het vredige water contrasteert met de ervaring: 'Ik ben als water dat wegvloeit.' Nu eens keert de ziel terug, dan weer smelt het hart weg. Soms worden we op rechte sporen geleid, soms omringd door monsters. De beker, eens vol

zegening, kan ook vol ellende zijn. Vriendschap kan mij volgen, maar rampspoed kan ook naderen. Ik kan wonen in Gods huis en neerliggen in het stof van het dodenrijk ...

En de bijbelse bidder doorstaat deze spanning door vast te houden aan God, niet door Hem als een projectie of gatenvuller af te schrijven. De combinatie van Psalm 22 en 23 is een staaltje van waar geloof in een transcendente en immanente God. Hij is op onvoorstelbare wijze nabij. Hij is op ondenkbare en dus onuitsprekelijke wijze de Aanwezige. Onder alle omstandigheden.

De combinatie van Psalmen 22-23 getuigt ervan.

Zinvolle samenhang

Hiermee is niet bewezen dat het verband tussen deze twee psalmen door de redactie uitdrukkelijk bedoeld is. Een eventueel auctorieel verband zou trouwens uit de teksten zelf afgeleid moeten worden. Uit het bovenstaande zou kunnen blijken dat er tussen beide een zinvolle samenhang gelezen kan worden. Ieder tekstgeheel kan met een ander vergeleken worden, speculaties over opzettelijk gelegde verbanden zijn daarvoor niet eens noodzakelijk. Het feit dat beide psalmen in de huidige compositie van het psalmboek op elkaar volgen, maakt deze vergelijking bijna vanzelfsprekend. Zeker bij een lectio continua van het psalter, zoals die in de benedictijnse traditie een plaats heeft, is een dergelijke benadering voor de hand liggend.

Hoe zelden het verband aangenomen werd blijkt uit het vijfdelige werk van Dom Maurus Wolter O.S.B.³ Hij wijdt 54 bladzijden aan de twee psalmen en rept met geen woord over hun verband.

Een andere golflengte

De academische golflengte van een commentaar is misschien weinig geëigend voor deze aanpak. Misschien komt de vergelijking in de meer suggestieve taal van de poëzie beter tot haar recht. Daarom tot slot, in een meer pastorale geest, deze weergave:

De verloren herder

Psalm 23 gelezen vanuit Psalm 22

Mijn herder is de Heer
waarom heeft hij mij dan verlaten
alleen kan ik niet verder meer
hoor hoe de schapen klagend blaten

ik moet het zonder herder stellen

en word gedurig opgejaagd
ik kan de ribben van mijn borstkas tellen
en word door kou en koorts geplaagd

het dal is donker en de wilde beesten
die komen sluipend naderbij
om op mijn kosten te gaan feesten
uw knots en staf laten hen vrij

geen weide waar ik stil kan grazen
geen water dat verkwikkend is en koel
maar monsters die rondom mij razen
ik ben verlamd en ken geen dag geen doel

ik voel mij eenzaam en verloren
ervaar slechts dorst en duisternis
hoe zal ik nog een roepstem horen
wanneer de herder zelf onvindbaar is

Prof.dr. N.J. Tromp is bijbels bezig in woord en geschrift, in proza en poëzie (Psalmen I, II, III, in de reeks *Belichting van het Bijbelboek*, 2000-2002; hij publiceerde een bundel bijbelse gedichten *Omhels dit woord*, KBS 2001). Op zijn verzoek is in dit artikel de *Willibrordvertaling* 1995 gebruikt, waaraan Tromp heeft meegewerkt.

Noten

1. Ik volg een artikel van Erich Zenger, 'Was wird anders bei kanonischer Psalmenauslegung?' in: F. Reiterer, *Ein Gott, eine Offenbarung*, Fs N. Füglistner, Würzburg 1991, p. 397-413; en de bespreking in het commentaar van de *Neue Echter Bibel* (I, Würzburg 1993, p. 146, 152v), waarin Zenger samenwerkt met Frank-Lothar Hossfeld.
2. In de reeks *Belichting van het Bijbelboek*, *Psalmen 1-50*, KBS 2000, p. 142-146.
3. 'Psallite sapienter. Psallieret Weise! Erklärung der Psalmen im Geiste des betrachtenden Gebets und der Liturgie, dem Klerus und Volk gewidmet', 3. Auflage, Freiburg/Br 1904-1907.

Een keuze uit de Psalmen

Tamara Mewe

De vaste vertaalgroep van het Oude Testament van de *Groot Nieuws Bijbel* in 1976.
Met van links naar rechts: Kees Verdegaa, Mieke van Straten, Alfons Jaakke en
Ferenc Postma.

Foto: archief NBG

Fons Jaakke vertaalde psalmen voor drie verschillende vertaalprojecten: de *Groot Nieuws Bijbel*, de *Startbijbel* en de Nieuwe Bijbelvertaling. Veel van deze vertalingen kwam tot stand in samenwerking met andere bijbelvertalers. Hieronder vindt u een aantal psalmen in de verschillende vertalingen.

De selectie van psalmen is gemaakt door drs. T. Mewe, wetenschappelijk medewerker van het vertaalproject NBV.

Noten

1. *zich niet inlaat met leugens* – Volgens de oudste vertalingen en sommige handschriften. MT (betekenis van het Hebreeuws onzeker): 'geen valse eed aflegt op mijn leven'.
2. *sela* – De betekenis van deze Hebreeuwse term, die diverse malen in het boek Psalmen voorkomt, is onzeker. Vermoedelijk betreft het hier een liturgische of muzikale aanwijzing die te maken had met het zingen van de psalmen.

Psalm 24

1 Van David. Een psalm.

Van de HEER is de aarde en het leven dat haar vult,
de wereld en wie haar bewonen,

2 hij heeft haar op de zeeën gegrondvest,
op de stromen heeft hij haar verankerd.

3 Wie mag de berg van de HEER bestijgen,
wie mag staan op zijn heilige plaats?

4 Wie reine handen heeft en een zuiver hart,
zich niet inlaat met leugens¹
en niet bedrieglijk zweert.

5 Zegen zal hij ontvangen van de HEER
en recht verkrijgen van God, zijn redder.

6 Dat valt hun ten deel die u zoeken,
die zich tot u wenden – het volk van Jakob.

*sela*²

7 Hef, o poorten, uw hoofden omhoog,
verhef u, aloude ingangen:
de koning vol majesteit wil binnengaan.

8 Wie is die koning vol majesteit?
De HEER, machtig en heldhaftig,
de HEER, heldhaftig in de strijd.

9 Hef, o poorten, uw hoofden omhoog,
verhef ze, aloude ingangen:
de koning vol majesteit wil binnengaan.

10 Wie is hij, die koning vol majesteit?
De HEER van de hemelse machten,
hij is de koning vol majesteit.

sela

Psalm 146

1 Halleluja!

Loof de HEER, mijn ziel.

2 De HEER wil ik loven, zolang ik leef,
mijn God bezingen zolang ik besta.

3 Vertrouw niet op mensen met macht,
op een sterveling, bij wie geen redding is.

4 Stokt zijn adem, hij keert terug tot de aarde,
op die dag gaan zijn plannen teloor.

5 Gelukkig wie de God van Jakob tot hulp heeft,
wie zijn hoop stelt in de HEER, zijn God,

6 die hemel en aarde gemaakt heeft,
de zee en al wat daar leeft.

Hij die trouw is tot in eeuwigheid,
die recht doet aan de verdrukten,
die brood geeft aan de hongerigen.
De HEER bevrijdt de gevangenen.

8 De HEER opent de ogen van blinden.
De HEER richt de gebogenen op.
De HEER heeft de rechtvaardigen lief.

9 De HEER beschermt de vreemdelingen.
Wezen en weduwen steunt hij,
maar goddelozen leidt hij in het verderf.

10 De HEER is koning tot in eeuwigheid,
uw God, o Sion, van geslacht op geslacht.

Halleluja!

Psalm 23

1 *Een psalm van David.*

De Heer is mijn herder,
niets zal mij ontbreken.

2 Hij brengt mij naar groene weiden
en laat me rusten aan het water.

3 Hij geeft mij nieuwe kracht
en leidt me langs veilige paden.
Zo is de Heer.

4 Al moet ik door het donkerste dal,
ik hoef niet bang te zijn.
Want u, Heer, bent bij me,
uw stok, uw staf zijn mijn steun.

5 U nodigt mij uit aan uw tafel
en zalft mijn hoofd met balsem,
voor de ogen van wie tegen mij zijn.
Mijn beker loopt over van wijn.

6 Ja, uw goedheid, uw liefde volgen mij
bij elke stap,
iedere dag van mijn leven.
In uw huis mag ik wonen, Heer,
mijn leven lang.

Psalm 121

1 *Een pelgrimslied.*

Ik kijk naar de bergen van Jeruzalem,
want vandaar verwacht ik hulp.

2 Te hulp komt mij de Heer
die hemel en aarde gemaakt heeft.

3 De Heer zorgt dat je niet valt.
Hij waakt over je, hij slaapt niet in.

4 Hij die over Israël waakt,
slaapt of sluimert niet.

5 De Heer is het die over je waakt.
De Heer is de schaduw die met je meegaat.

6 Overdag zal de zon je niet steken
en 's nachts zal de maan je niet ziek maken.

7 De Heer houdt het kwaad bij je vandaan,
hij waakt over je leven.

8 Waar je ook gaat of staat,
de Heer waakt over je,
nu en altijd.

Psalm 1

Als een boom aan het water

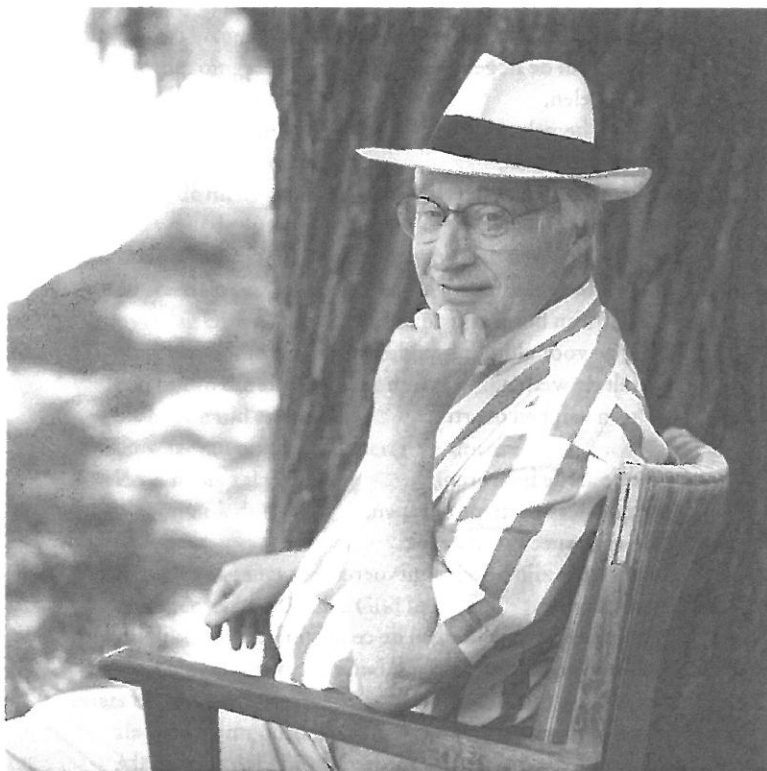
- 1 Gelukkig de mens
die niet de raad volgt
van wie zonder God leven,
die niet omgaat
met wie slecht zijn,
die niet aan tafel wil zitten
met wie alleen maar spotten.
- 2 Gelukkig de mens
die vreugde vindt
in de woorden van de Heer,
ze steeds weer overdenkt,
overdag en 's nachts.
- 3 Hij is als een boom aan het water,
een boom die altijd vrucht draagt
als het de tijd ervoor is,
en waarvan nooit de bladeren verdorren.
Zo'n mens zal slagen,
wat hij ook doet.
- 4 Maar zo gaat het niet
met mensen die zonder God leven.
Zij lijken op het kaf,
weggeblazen door de wind.
- 5 Niets blijft er van hen over
als God komt oordelen.
Als hij zijn volk bijeenroept,
sluit de Heer hen buiten.
- 6 De rechtvaardigen worden door hem geleid,
mensen die leven zonder hem gaan ten onder.

Psalm 148

Laat heel de schepping God eren

- 1 Eer aan de Heer!

Laat heel de hemel eer brengen aan de Heer,
allen daar in de hoge!
- 2 Eer hem, engelen,
eer hem, hemelse krachten,
- 3 eer hem, zon en maan,
eer hem, stralende sterren,
- 4 eer hem, hoogste hemel,
eer hem, wateren daarboven!
- 5 Ja, hem, de Heer, moeten zij eren,
want op zijn bevel zijn ze ontstaan.
- 6 Hij houdt ze voor altijd in stand,
hij stelt de wetten,
die geen van hen overtreedt.
- 7 Laat ook de aarde hem eren!
Zeemonsters en diepe oceanen,
- 8 vuur en hagel, sneeuw en nevel,
stormen die zijn bevelen uitvoeren,
- 9 bergen en heuvels,
de bomen met vruchten en de ceders in het woud,
- 10 wilde beesten en tamme dieren,
al wat kruipt en al wat vliegt.
- 11 Eer hem, koningen en volken,
vorsten en machtigen der aarde,
- 12 mannen en vrouwen,
jong en oud.
- 13 Ja, hem, de Heer, moeten zij eren,
hij is groter dan al wat bestaat, hij alleen,
zijn luister gaat hemel en aarde te boven.
- 14 Ook Israël moet hem eer bewijzen,
het volk dat zijn gunst geniet,
dat hem nabij is,
want hij heeft het aanzien gegeven.
Eer aan de Heer!

Alfons Jaakke, nog veel goede en vreugdevolle jaren toegewenst!

Foto: Sandra Haverman/NBG

Ik wil je niet verliezen

De psalmen uit de Hebreeuwse Bijbel zijn door de eeuwen heen gezongen en vertaald. Ze bleken en blijken steeds een belangrijke bron van inspiratie, voor de gelovige en ook de niet-gelovige. Deze bijdrage van Marjoleine de Vos gaat in op de psalm als modern literair genre.

Marjoleine de Vos*

*Systeem! Verschoon het misverstand
waarbinnen ik moet blijven,
maar ... Heeft u ook een buitenkant?*

Dit is de aanhef van een psalm van Leo Vroman, om precies te zijn Psalm XIV uit zijn bundel *Psalmen en andere gedichten* die hij in 1995 publiceerde. Sindsdien heeft hij nog vele psalmen geschreven.

Ook in zijn vorig jaar verschenen bundel *De gebeurtenis* staan ze: 'Een psalm voor inzicht', 'Een psalm voor het moment', 'A psalm for Albert Einstein'. Allemaal beginnen ze met de aanhef 'Systeem!' Dat Systeem wordt verder 'U' genoemd, zoals men dat in de traditionele psalmen met God doet – tenminste in de Nederlandse vertalingen; Duitsers en Fransen tutoyeren. Vroman maakte meteen in Psalm I duidelijk waarom hij geen 'God' wilde schrijven, 'geen Heer of ander Woord': die namen zijn te veel misbruikt. Zijn Systeem 'spitst geen oog of baard/ en draagt geen slepend kleed', zijn Systeem is beslist niet antropomorf, geen lieve aanwezigheid, geen wrekende kracht of iets uit naam waarvan men anderen kan afmaken

of de wet voorschrijven. Systeem is zo'n beetje alles. De natuur. 'Aard van ons hier en nu.'

Systeem kan men zich niet groot genoeg denken. In een woord vooraf bij een bibliofiele uitgave van twaalf psalmen schreef Vroman:

'Wel wil ik geloven in een Systeem dat onmenselijk groot is en dat ons menselijk heelal, en elk ander heelal, waarin iedereen en alles een onbegrijpelijk mooie plaats inneemt, bestuurt. Als ons eigen heelal nu nog zwelt, en dan misschien weer ineens stort tot een enkel punt, is dat misschien wel Systeems natuurlijke ademhaling. Waar mogen we dan nog om bidden? Dat die ademhaling nooit zal stokken.'

God en mens

In dit tekstje zegt Vroman een paar dingen waar iedereen die een psalm leest of schrijft mee te maken krijgt: psalmen hebben betrekking op de verhouding tussen mens en God of een godgelijke/godvervangende instantie en ze hebben iets te maken met bidden. In de Hebreeuwse psalmen is dat zo, evenals in de vele nieuwe psalmen die de afgelopen jaren geschreven zijn. In 1995 verscheen als aflevering van het tijdschrift *Parmentier* een verzameling 'Nieuwe Psalmen', waarin allerlei dichters, onder wie Nachoem Wijnberg, Maria van Daalen, Tomas Lieske, Anton Korteweg, Lloyd Haft, Anton Ent, Anne Vegter en Leo Vroman zich aan een psalm waagden. In hetzelfde jaar verscheen Vromans *Psalmen*-bundel, drie jaar later kwam Lloyd Haft met *Ken u in mijn klacht*, een bundel geheel gevuld met gedichten naar psalmen. De dichter Anton Ent schreef tussen 1997 en 2000 wekelijks een psalm in het weekblad *Hervormd Nederland* die hij, in eigen beheer, uitgaf onder de titel *Entiteiten*. Afgelopen januari kwam het christelijke literaire tijdschrift *Liter* met een psalmennummer.

Los van dat alles hadden andere dichters natuurlijk ook wel eens psalmen geschreven. Rutger Kopland begon zijn oeuvre in 1966 met 'Een psalm' ('De grazige weiden de rustige wateren/ op het behang van mijn kamer') en in zijn bundel *Geduldig gereedschap* (1993) schreef hij een gedicht onder de titel 'Psalm'. In beide gedichten komt overigens in het geheel geen god of vervangende instantie voor. Wel in zijn zogenaamde 'G-cyclus', een reeks gedichten waarin 'G' wordt aangesproken en, uiteindelijk, afgeschaft.

En dan spreken we nog niet van de sonnetten die Jan Kal van menige psalm wist te maken, of al veel eerder L. Th. Lehmann: 'Hoe is het dat gij uit mijn handen glijdt,/ mijn leven, hoe zijt gij zo snel verleden?'

'Heidense' psalmen

The literary guide to the bible van Robert Alter en Frank Kermode, het onmisbare boek voor wie in de Bijbel als verzameling literaire teksten geïnteresseerd is, geeft de belangwekkende inlichting dat de psalmvorm al enkele eeuwen bestond voor de Hebreeuwse psalmen werden geschreven. Die 'heidense' psalmentraditie diende de Hebreeuwse dichters vaak tot voorbeeld, ze ontleenden er beelden en uitdrukkingen aan, en soms zelfs opeenvolgingen van versregels. De psalm was dus voor hen al een traditioneel genre, een vorm waarin niet vernieuwing centraal stond, maar vaste beelden en wendingen gebruikt werden om een nieuw werk te maken. Het is dan ook niet uit te maken welke psalmen wanneer geschreven zijn. De oudste psalmen kunnen wel teruggaan tot de tiende en de negende eeuw voor Christus. Zo min als men weet wanneer een psalm geschreven is, is bekend door wie het gedicht gemaakt is, ook al staat er in de veel later samengestelde verzameling psalmen uit de Bijbel vaak bij 'Van David', en soms zelfs nog nadere toelichting zoals 'Toen hij in de grot was'.

Traditie

De psalmentraditie doet denken aan de traditie van de Perzische miniatuurschilderkunst zoals Orhan Pamuk die beschrijft in zijn verrukkelijke boek *Ik heet Karmozijn*: aan een miniatuur hoor je niet te kunnen zien wie hem gemaakt heeft. De kunst is juist om geheel in de traditie te werken, een 'eigen stijl' is zondig. Maar het verlangen naar individualisering is niet tegen te houden, in Pamuks boek niet, waar de verworvenheden van de Venetiaanse meesters de Istanbulse miniatuurschilders in verwarring brengen, en in de psalmdichtkunst ook niet: moderne dichters trekken zich bijzonder weinig van de traditionele vormen aan.

Verhoudingen

Wat willen ze dan wel, de dichters die een psalm schrijven? Een belangrijk aspect van de psalmen is de verhouding tussen de mens en god. Een dichter die een psalm schrijft, zegt iets over die verhouding, onafhankelijk van of hij in een god gelooft of niet – ook de tijd of het leven of het grotere geheel kan de plaats van God innemen, of de afwijzing van een goddelijke instantie. Soms draait een dichter ook de verhoudingen om, de mens groot en god klein. Hoe dan ook plaatst een dichter die een psalm schrijft zich in een traditie. De mens is er maar even, maar God is er altijd – zulke dingen worden in de traditionele psalmen steeds weer uitgedrukt, verbonden aan de vraag om hulp en bijstand of aan de dankzegging voor geboden bijstand en hulp. God ziet en vermag dingen die buiten bereik van de

mens liggen. De dichter Lloyd Haft drukt dat bijvoorbeeld heel kort uit in de regels: 'mijn lippen blijven namens u herhalen/ dat mijn pad een weg is'. Voor de mens is het niet zo duidelijk dat de slingerende paden waarop hij zich bevindt, de wanorde en de onoverzichtelijkheid, werkelijk een weg zijn. Waar voor ons chaos is, is voor God of voor Systeem, orde. Wij worden gekend als onderdeel van die ordening, maar voor onszelf zijn wij niet zo kenbaar en de ordening al evenmin.

Kennen en gekend worden

Het gekend worden door God zonder dat wij zelf kunnen kennen, is een thema dat veel moderne dichters hebben opgenomen. De psalm waarin ons gekend worden het meest expliciet tot uitdrukking wordt gebracht is Psalm 139: 'Heer, gij doorgrondt en gij kent mij,/ gij weet van mijn zitten, mijn opstaan,/ gij verstaat mijn gedachten van verre'. Het is zo schitterend gezegd dat je het zou willen geloven. Dat is het bedrieglijke van taal, zegt de dichter Anton Ent in het tijdschrift *Liter*. Hij schreef:

Wees een man, fluister ik, sta rechtop, tast de hemel af
en erken: ik voel niets, niemand.

Ik roep hem uit tot een oog dat toegang heeft tot mijn nieren
en getuig: de kiezelsteen draagt zijn schaduw.

Wat je niet voelt (strofe 1), kun je wel zeggen (strofe 2), en dan lijkt het waar. Kopland schreef in zijn *G-cyclus*: 'je ziet me nog als ik niet kijk, je ademt/ als ik niet luister, leest wat ik niet schrijf' en ook 'ik houd er niet van om/ te worden gekend door iemand die ik niet'. In een interview vergeleek hij de toestand van de mens die door God wordt gekend met de toestand waarin Kafka's hoofdpersoon K. zich in *Het proces* bevindt: 'hij komt nooit in contact met wie of wat het zaakje regelt'. Lloyd Haft ziet dat niet als een probleem. Hij lijkt er eerder een geruststelling in te zien dat hij gekend wordt en een betekenis heeft, ook al is die dan voor hemzelf onachterhaalbaar:

Mijn botten immers blinken
als u ze ziet:
tekens in uw schrift,
die klinken naar de mate
van uw lezen.

En Anton Korteweg tekent in 'Goed, wij samen, toch' protest aan, maar berust uiteindelijk ook:

Enfin, gebonden zijn, gekend, in iemand zijn, erg is het, maar
niet is nog erger misschien. En altijd, hoe dan ook: ik denk
aan je, op de gekste momenten, en nooit
niet eens niet. Het moet wel dat ik van je hou, de
pest heb aan wie de pest aan je heeft. Ken
me dan maar, weet wie ik ben en doe maar.

Kenmerken van een psalm

Al deze gedichten reageren op de psalmen, maar ze lijken verder niet erg op Hebreeuwse poëzie. Tot de bouwstenen voor een psalm behoren allerlei formele kenmerken die je in hedendaagse psalmen nauwelijks terugvindt, maar die wel sterk bijdragen tot de werking van de bijbelse poëzie. Bijvoorbeeld de verdeling van de versregel in lijnstukken (cola) die we in vertalingen meestal terugzien als inspringingen:

Ik hef op naar de bergen mijn ogen:
vanwaar zal mij komen de hulp?

Bepalender nog voor het effect dan die in meerdere stukken verdeelde versregel, is de opbouw van de strofe en uiteindelijk de opbouw van de hele psalm. Daar valt altijd het woord 'parallellie' dat meestal wat te benauwd opgevat wordt als in andere woorden nog eens hetzelfde zeggen ('Looft de Heer, alle gij volken/ roemt hem, alom ter wereld'). Dat komt weliswaar geregeld voor, maar de psalmdichters maakten het wel interessanter dan dat. De hebraïcus Jan Fokkelman geeft in zijn leerzame boek *Dichtkunst in de bijbel* veel aanwijzingen voor het juist lezen van de psalmen, zó dat de lezer al die geraffineerdheid ook zal opmerken. Wie zich erin verdiept, raakt steeds meer onder de indruk van de kunst van de psalmdichters. Jammer genoeg maken maar weinig dichters gebruik van deze vormprincipes, die zeker zoveel mogelijkheden bieden als het stijvere rondel of de veelgebruikte sonnetvorm. Een enkeling doet het wel, bijvoorbeeld Kopland in zijn 'Psalm':

Dan zullen deze geluiden wind zijn,
als ze opstijgen uit hun plek, dan
zullen ze verwaaien, zijn ze wind.

Beelden

De psalmen vormen ook een eenheid door het min of meer vaste beeldenarsenaal waaruit ze putten: de spreker is dorstig, omgeven door droogte, God geeft water, vruchtbaarheid, schaduw. De spreker wordt

belaaagd door vijanden, ziekte, armoede, God is beschutter, behoeder, schild, harnas, vesting of burcht.

Deze elementen ontbreken over het algemeen in nieuwere psalmen. God als vaste burcht, rots en baken is niet meer zo populair. Aan de aangesproken instantie worden niet altijd meer zulke verheven kenmerken toegedicht, eigenlijk tref je weinig nieuwe metaforen. Dat zal wel komen doordat men zich nu eerder richt tot een god in wie men niet gelooft, een ongrijpbaar systeem of een onmachtige schim van een vroegere god. Nachoem Wijnberg schreef in het *Parmentier*-nummer een prachtige variant op Psalm 22, de psalm die begint met de beroemde psalmregels: 'Mijn God, mijn God, waarom hebt gij mij verlaten'. In Wijnbergs gedicht komt de vraag om hulp van de andere kant. Niet de 'ik' wordt verlaten maar de 'jij', die wellicht een verdwijnende god is, tegen wie gezegd wordt: 'leidt het je niet af naar mij te luisteren/ van je zeker en voortdurend verlies?' Wijnberg spreekt bijna troostend tot de jij 'ik houd een oog open voor jou/ zodat je daardoor kan kijken'. De jij kan dan 'een antwoord' bedenken, zonder dat wij weten wat voor vraag er gesteld is, maar de vraag moet wel zoiets zijn als: hebben we nog wat aan jou, heb je nog zin? De laatste regels van het gedicht geven een mogelijkheid tot antwoorden van de verliezende jij:

Zoals zeggen: ik wil je niet
verliezen.

Het is altijd mooi als die omdraaiing plaatsvindt, en niet God de mens moet redden maar de mens God. 'Bid tot ons Heer, wij zijn nabij' dichtte Paul Celan.

Modern gebed

Moderne psalmen lijken niet meer zozeer uitdrukking van een traditioneel en niet-bevraagbaar geloof, als wel een mogelijkheid om zich over grote dingen uit te spreken, over tijd en eeuwigheid en hoe men, de mens, in het leven staat. Want, zoals Kees Fens schreef: 'De psalmen laten altijd een verruiming toe: van het individu naar een gemeenschap.' Het raadsel bij al dit 'jij'- of 'u'-gebruik blijft tot wie de dichter zich eigenlijk richt - tot zichzelf? Tot een Systeem dat niets menselijks heeft kan men moeilijk bidden, want daarvoor is zoiets als 'gehoor' toch minstens voorondersteld, zoals men ook eigenlijk niet kan bidden tot een god in wie men niet gelooft. Wat er in de gedichten gebeurt, lijkt op wat Kopland schreef: 'Die/ dagen met jou G, heb ik gemompeld als een schaker/ alleen tegen zijn bord, zo hevig tegen niemand.'

Het gebed is hier een artificiële vorm, poëzie, geloof in taal meer dan in iets buiten ons. Anton Ent zei:

'De religieuze verbinding met de werkelijkheid is direct, onbemiddeld, paradijselijk. Taal en kunst zijn instrumenten om die verbinding tot stand te brengen. Daarom is taal een noodoplossing.'

Dat zullen zeker niet al die dichters met hem eens zijn, sommigen van hen hebben wellicht liever de 'noodoplossing' van de taal dan de religieuze ervaring. Hun gebeden worden gesprekken met zichzelf, maar een zelf vermomd als God. Dat levert soms een wonderlijk gesprek op, of het beeld van iemand die druk bezig is zichzelf te omhelzen:

*Systeem! Is dit een tweegesprek
of een met U alleen?
Vertel mij dan wie ik ontdek
als ik mijn armen tot U strek
en om mijn schouders heen.*

Mw. M. de Vos is literair criticus bij *NRC Handelsblad*.

*Dit artikel werd eerder gepubliceerd in *NRC Handelsblad* vrijdag 29 maart 2002.